אהוד נצר

הרודיון

מדריך ארכיאולוגי

" ... ואף הרמה העשויה בידי אדם, במרחק שישים ריס מירושלים, אשר דמות לה כמראה שד, גם לה קרא הורדוס בשם הזה (הרודיון) וכלל את יופיה בכבוד ורוח נדיבה, כי את ראש החומה הקיף מגדלים עגולים ואת כל הכיכר המקפת מילא ארמונות נהדרים, ולא רק מראה הבתים בפנים היה תאוה לעינים, כי אם-גם מחוץ היה עושר רב שפוך על הקירות ועל הקרנות והגגות. המלך פיזר כסף רב למשוך ממרחק מים רבים עד ראש הרמה ובשיפוע הגבעה חצב מאתיים מעלות שיש לבן צח, כי היתה הגבעה גבוהה למדי, אף כי כלה נעשתה ביד אדם. וגם בתחתית הגבעה הקים הורדוס בנייני מלכים אחרים, בתי מסכנות לכלי בית המלך ובתי משכן לעבדיו, כד כי דמתה המצודה הזאת לכל חקיה לעיר שלמה בתחום ארמון מלכים"

(מלח' א, כא, י).

"... המלך נישא על מיטת-זהב משובצת אבנים יקרות מכל המינים, (ועליה) שטיח ארגמן. הגוויה היתה עטופה בגדי פורפורה ומקושטת בכתר (ומעליו) היה מונח זר זהב, וליד ימינו (של המת) הושם שרביט. סביב המיטה היו הבנים והמון הקרובים ואחריהם אנשי-הצבא מחולקים לפי אומותיהם או הכינויים. וכך היו ערוכים: הראשונים היו שומרי הראש, אחר-כך הגדוד תראקי, ואחריהם הגרמנים כמה שהיו, אחרי כל אלה הגדוד הגאלאטי, כולם בכלי מלחמה. מאחורי כל אלה היה הצבא כאילו הוא יוצא למלחמה, בהנהגת ראשי הגדודים וראשי המערכה שלהם. אליהם נצטרפו חמש מאות עבדים נושאי בשמים. הם הלכו שמונה ריס להירודיון, שכן בפקודתו של הורדוס שם היתה קבורתו."

(קדמ' יז, 196-199).

כתבי יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס), הסופר וההיסטוריון היהודי הנודע, הם עבורנו המקור הטוב ביותר לתולדות תקופת בית המקדש השני. יוסף בן מתתיהו השתתף בהנהגת המרד הראשון של היהודים ברומאים (המרד הגדול, בשנים 66-73 לספירה), אלא שבמהלכו "חצה את הקווים" והצטרף אל הרומאים. בעקבות כך יכול היה הסופר לתעד את המרד הגורלי בספרו המונומנטלי "תולדות מלחמת היהודים ברומאים". גם תולדות חייו ופעולותיו של הורדוס זכו לתיעוד מפורט בספר זה ואף בספרו המונומנטלי השני, "קדמוניות היהודים".

ארמון מבצר ההר, במבט לדרום מערב; שים לב לשרידי גרם המדרגות המקורי במרכז ההר, ובצידו הפתחים לבורות המים.

הקדמה

הרודיון, מקום קבורתו של הורדוס הגדול היתה האתר היחיד, בפועל, שנשא את שמו. האתר מצוי כ 15 קמ מדרום לירושלים וכ 5 קמ מדרום מזרח לבית לחם, בגבול שבין הרי יהודה ומדבר יהודה. אזור זה, שהוא מדברי למחצה, מאוכלס כיום בעיקר על ידי בדואים משבט התעמרה. הדרך המסורתית להרודיון עברה דרך בית לחם, שדות הרועים (בכפר בית

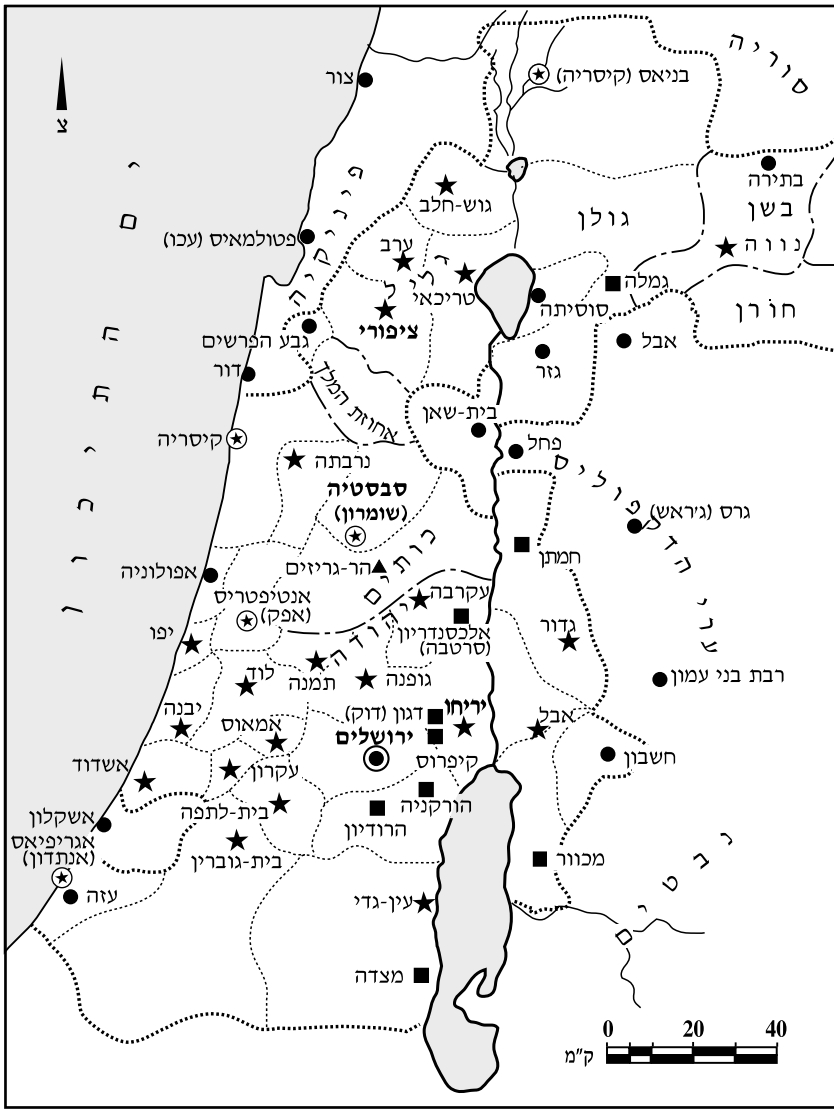

גבולות ממלכתו של הורדוס

גבולות הטופרכיות בממלכתו

גבולות המחוזות בממלכתו

בירת טופרכיה

בירת מחוז

ארמון מבצר

עיר פגנית

צחור), והכפר הבדואי זעתרה. מכאן ממשיך הכביש לתקוע ולאחר מכן לאפרת ולגוש עציון. כביש הגישה הראשי להרודיון כיום עובר דרך הר-חומה ושוליה המזרחיים של בית צחור, מבלי לעבור דרך בית לחם.

ה"סמל המסחרי" של הרודיון הוא צורת החרוט – הר דמוי הר־געש הנשקף למרחקים. ניתן לראות את ההר ממקומות רבים ביהודה וירושלים. ההר אוצר בתוכו שרידי בניין עגול ומיוחד במינו - "ארמון מבצר ההר". יוסף בן מתתיהו דימה את צורתו של ההר לדמות שד של אישה, למרות שכפי שנראה להלן, צורתו המקורית של ההר הייתה שונה מצורת שד או אף הר הגעש.

אתר ההרודיון בכללותו הינו הרבה יותר גדול ומשמעותי מאשר ההר לבדו. מצפון ולמרגלות ההר מצויים שרידי מבנים רבים, מהם אגפי ארמון, המהווים את "הרודיון התחתית". "הרודיון רבתי", הכוללת בעת ובעונה אחת את ארמון מבצר ההר ואת הרודיון התחתית, הינה אחד ממפעלי הבנייה החשובים ביותר של הורדוס המלך, מפעלים הכוללים ביניהם את בית המקדש בירושלים ואת העיר קיסריה על נמל המים העמוקים שבנה בה המלך. הורדוס, הידוע אף כ-"הורדוס הגדול", שלט על יהודה וחלקים נרחבים מארץ ישראל המערבית והמזרחית, החל משנת 37 ועד מותו בשנת 4 לפני הספירה (בהיותו בן 68 שנים). אביו, אנטיפטרוס, יהודי ממוצא אדומי, היה ידידו ויועצו של יוחנן הורקנוס השני, מאחרוני המלכים החשמונאים. (נציין כי בעת שלטונו של מלך זה, בשנת 63 לפני הספירה, נפלה ארץ ישראל לידי הרומאים לאחר כמאה שנים של עצמאות מדינית). יחד עם זאת המשיך הורקנוס לשמש כנציב עליון של ממלכתו מטעם הרומאים.

החל משנת 47 לפני הספירה, ולמשך מספר שנים, שימש הורדוס כמושל הגליל מטעמו של הורקנוס השני. אחיו פצאל שימש באותם ימים כמושלה של יהודה.

בשנת 40 לפני הספירה נקטע השלטון הרומי בסוריה לאחר שנכבשה על ידי הפרתים, אויבים מובהקים של הרומאים. בעקבות אירוע זה כרת הנסיך החשמונאי מתתיהו אנטיגונוס

מטעי זיתים בסביבות בית לחם. ברקע, הרודיון על קו האופק

ברית עם הפרתים ומונה על ידיהם לשלוט בארץ ישראל במקום הורקנוס השני, דודו. הורדוס, כמו פצאל אחיו והורקנוס השני, עמד בפני הברירה לתמוך בשלטון החדש או להימלט מירושלים ובחר באפשרות האחרונה. בחשכת הלילה עזבו הורדוס, בני משפחתו הקרובים ושומרי ראשו את עיר הבירה ופניהם דרומה. זמן קצר לאחר מכן, לכשנודע הדבר, החלו אנטיגונוס ואנשי צבאו לרדוף אחר הבורחים. המגע בין שני הכוחות נוצר במקום בו הוקמה, לאחר מכן, הרודיון. הורדוס גבר בקרב זה על אנטיגונוס ואנשיו, מה שאפשר לו להגיע, דרך אלכסנדריה, לרומא. עד מהרה מונה הורדוס, הצעיר, בחסות הסנט הרומאי, לשליט על מרבית חלקיה של ארץ ישראל.
במהלך הבריחה מירושלים, וכפי שמספר לנו יוסף בן מתתיהו, התהפכה המרכבה בה נמצאה קיפרוס, אמו של המלך, ודומה היה כי האם נפגעה. לזמן מה איבד הורדוס את שלוות רוחו ואף ניסה לשלוח יד בנפשו, אך עד מהרה, בסיוע אנשיו, התעודד. אירוע זה, יחד עם הקרב הגורלי שהתנהל בהרודיון זמן קצר לאחר מכן, נחרטו עמוק בנפשו של הורדוס אשר החליט להיקבר בבוא היום כאן ולא בסמוך לירושלים, הבירה, כפי שנהגו כל השליטים שקדמו לו. חלפו כעשרים שנה בטרם חזר הורדוס אל האתר, הפעם בלווית אדריכליו וצוות גדול של בנאים. אולם הורדוס לא הקים כאן יד ואחוזת קבר בלבד. בצדם בנה המלך ארמון ענק לתקופת הקיץ וגם כונן בהרודיון את בירת המחוז (טופרכיה), אשר עד לאותו עת שכנה בבית צור, בואכה חברון.

ארמונו המרכזי של הורדוס בירושלים. (מתוך מודל ירושלים בימי בית שני במלון ארץ הצבי, בירושלים).

הרודיון בימיו של הורדוס; אחד ממפעלי הבנייה הרבים של המלך

הפינה הדרום מערבית של הר הבית (העזרה המלכותית מימין ובית המקדש משמאל, (מתוך מודל ירושלים בימי בית שני במלון ארץ הצבי, בירושלים).

פעולות בנייה בהיקף אדיר אפיינו את ימי שלטונו של המלך הורדוס. אחד מן המפעלים הראשונים שבנה המלך הייתה מצדה. אתר נודע זה שייך לקבוצה של מבצרי מדבר שהוקמו לראשונה על ידי החשמונאים ושימשו גם כארמונות. הורדוס בנה מחדש ופאר מבצרים אלו ביניהם אלכסנדריון, קיפרוס, הורקניה ומכוור. מבין הבניינים הרבים שהקים הורדוס על מצדה, הארמון הצפוני, על שלוש מדרגות הסלע, הינו המרשים ביותר.

במרוצת השנים הקים הורדוס גם כמה ערים ביניהן סאמריה-סבסטיה (שומרון) וקיסריה-מריטימה, שתיהן קרויות על שמו של הקיסר אוגוסטוס, פטרונו של הורדוס. בשתי ערים אלו הקים המלך מקדשים פגנים, תאטראות, אצטדיונים והיפודרומים. בקיסריה בנה באותה עת גם את הנמל הגדול (סבסטוס), שהיה נמל מים עמוקים ונבנה אל תוך הים הפתוח.

גם ביריחו, מרכז חקלאי חשוב, צומת דרכים ועיר קייט חורפי, בנה הורדוס מספר לא קטן של בניינים. ביניהם נציין שלושה מכלולי ארמונות ובניין יוצא דופן ששימש בעת ובעונה אחת כתאטרון, היפודרום ואף כגמנסיון. טבעי היה הדבר שעיר הבירה ירושלים זכתה לנתח גדול מכלל הבניינים שהקים המלך. הבניין

שיחזור ארמון החורף השלישי שבנה הורדוס ביריחו, על פי ממצאי החפירות שנערכו בשנים 1973-1987.

הראשון שבנה הורדוס כאן שימש הן כמצודה והן כארמון וכונה "אנטוניה" על שמו של מרכוס אנטוניוס (המוכר גם כמרק אנטוני), שהיה אותה עת השליט הרומי באזור. מאוחר יותר בנה המלך, בצדה השני של העיר, את ארמונו המרכזי שהיה ללא ספק מפואר ביותר. ליד הארמון האחרון בנה המלך שלושה מגדלים רבי קומות, מיוחדים במינם, שעוד נחזור ונזכיר אותם בהמשך. גם תאטרון והיפודרום הקים הורדוס בעיר הבירה אלא שמקומם עדין לא נתגלה.

הגדולים מבין מפעלי הבנייה של הורדוס בירושלים היו, ללא ספק, הבנייה מחדש של בית המקדש השני וההרחבה המשמעותית של הר הבית. הר הבית המחודש היה מוקף בעזרות עמודים. העזרה הדרומית מביניהן, שזכתה לשם "הסטיו המלכותי", הייתה ללא ספק הבניין המפואר ביותר שהקים המלך הבנאי.

ראש מפוסל של האל היווני סלינוס. נמצא בחורבות בית המרחץ המרכזי בהרודיון התחתית.

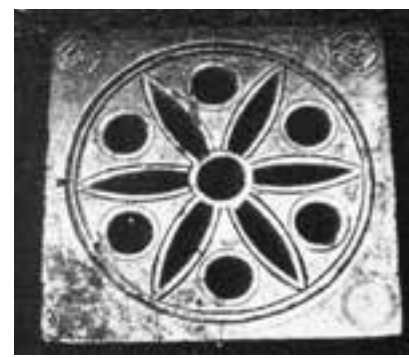

לוח חלון מעוצב באבן שנתגלה בהרודיון התחתית.

מחוץ לגבולות ממלכתו הקים הורדוס (או לחליפין היה היזם והגורם המממן) בניינים ציבור שונים. בניינים אלו נבנו, כפי שמספר יוסף בן מתתיהו, בין השאר בצור, ביירות, דמשק, אנטיוכיה (רחוב עמודים לאורך כל העיר), רודוס ואף בעיר ניקופוליס, שהוקמה על ידי אוגוסטוס במערב יוון. עדות לרחוב עמודים אחר שהקים המלך נחשפה באנטיפטריס (ראש העין) שליד פתח-תקוה. עיר זו, שנוסדה על ידי הורדוס, נקראה על שם אביו, אנטיפטרוס.

הרודיון נבנתה בין השנים 23 ו-20 לפני הספירה, לערך. אנו יודעים, מכל מקום, כי בשנה 15 לפני הספירה ארח המלך בהרודיון את האורח הנכבד ביותר שביקר בממלכתו במשך כל ימי שלטונו, מרכוס אגריפה. האורח היה חתנו של אוגוסטוס (עתה שליט יחיד על האימפריה הרומית) ויד ימינו.

קרבתה של הרודיון רבתי אל עיר הבירה, וכל הפאר, הגנים והמים שנתברכה בהם בזכות יוזמתו של המלך, הפכו אותה למקום בילוי מבוקש לשמנה וסלתה של ירושלים, בימי הקיץ. בתקופה זו הייתה הרודיון ללא כל ספק שוקקת חיים. לכאן הגיעו בוודאי, מדי שנה, מאות אורחים ובני משפחה, פקידים, משרתים, וצוותי אחזקה. באופן קבוע התגורר כאן רק צוות מצומצם שדאג לשמירה על הארמון ולניהול ענייני המחוז.

את חסרון המים באתר, המצוי בשולי מדבר יהודה, מילא המלך על ידי בניית אמת מים לאורך של כ 6 קילומטר. מוצאה של האמה היה באזור בריכות שלמה, דרומית לבית לחם. את ההגנה על האתר סיפק ארמון מבצר ההר ששימש, בין היתר, כמצודה.

הורדוס מת ביריחו, בשנת 4 לפני הספירה, בעת ששהה בארמון החורף שלו. מכאן הובלה גופתו, ברוב פאר והדר, אל הרודיון, אל קברו שבוודאי הוכן ברובו בעוד מועד.

לאחר מותו של הורדוס היה ארכילאוס "בעל הבית" באתר הנרחב והמפואר, זאת עד לרגע בו נפסק שלטונו כ 10 שנים לאחר מכן.

הרודיון בימי הפרוקורטורים, ובעת המרד הראשון (הגדול) של היהודים ברומאים

במשך קרוב ל 60 שנה הייתה הרודיון תחת שלטון הפרוקורטורים הרומאים ששלטו ביהודה מאז נקטע שלטונו של ארכילאוס, בנו של הורדוס, בשנת 6 לספירה. מפקדים אלו של הצבא הרומי בוודאי דאגו לאחזקה שוטפת של האתר. יחד עם זאת לא מן הנמנע כי בתקופת שלטונו הקצר של אגריפס (42–45 לספירה) חזר האתר לתפקד כארמונו של מלך, שמושבו בירושלים.

למרות שמעט מאד ידוע לנו אודות פרק זמן זה, הרי על פי הממצאים מן החפירות ניתן לקבוע כי האתר נפגע מרעידת אדמה שארעה, ככל הידוע, במחצית המאה הראשונה לספירה. בשנת 66 לספירה, עם פרוץ המרד הראשון של היהודים ברומאים, נכבשה הרודיון על ידי המורדים. בדומה למה שמוכר היטב ממצדה, גם כאן הצטופפו המורדים באתר (והכוונה כאן לארמון מבצר ההר) וניצלו כל פינה למגורים.

מטבע שנטבע בזמן המרד הראשון של היהודים ברומאים.

המורדים פרקו עמודים מעוטרים וקורות והשתמשו בהם להקמת המבנים הארעיים שלהם. הטרקלין של הארמון הפך לשמש כבית כנסת ובקרבת מקום אליו הותקנו שני מקוואות טהרה. על פי כתביו של יוסף בן מתתיהו הייתה הרודיון אחד משלושת המבצרים האחרונים שעדיין עמדו כנגד הצבא הרומי לאחר חורבן הבית השני, בשנת 70 לספירה. (שני האחרים היו מכוור המצויה מזרחית לים המלח, ומצדה). יחד עם זאת, שלא כמו במכוור ובמצדה, דומה שהמורדים כאן נכנעו ללא כל קרב, מסיבות שאינן ידועות.

מקווה טוהרה מימי המרד הראשון של היהודים ברומאים שנחשף בחצר הפריסטילית, במרכז ארמון מבצר ההר.

הרודיון בימי המרד השני של היהודים ברומאים (מרד בר כוכבא)

בתקופה שלאחר המרד הראשון נותר האתר נטוש לפרק זמן של כ–60 שנה. עם פרוץ המרד השני ברומאים (שנמשך בין השנים 132 ו–135 לספירה) הגיעו לכאן לוחמיו של בר כוכבא שהכירו את מעלותיו של ארמון מבצר ההר, למרות שהיה הרוס בחלקו באותה עת. גם אם לא מצוי בידינו מקור היסטורי המתאר את המרד השני, בדומה לתיאורו המפורט של יוסף בן מתתיהו את המרד הראשון, הרי הודות למכתביו של בר כוכבא שנמצאו במערות מדבר יהודה אנו למדים, ולו בעקיפין, שלא זו בלבד שהרודיון ("הרודיס" כלשון המכתבים) שימשה כמקום מתאים להתגוננות אלא שגם התנהלו בה חיים סדירים כמו, לדוגמה, רכישת קרקעות. בחפירות הארכאולוגיות שהתנהלו בארמון מבצר ההר נחשפו ממצאים מימי מרד בר כוכבא ובמעבה ההר נחשפה מערכת מסועפת של מנהרות שנחצבו בעת המרד (וראה להלן). דומה כי לאור הנסיון המר שנלמד מן המרד הראשון ברומאים, קיוו הללו כי הפעם, בעזרת מערכת מתוחכמת של מנהרות ושיטות מלחמה שאינן שגרתיות, הם עשויים לעמוד בפני הצבא הרומי האדיר. אמנם בשנים האחרונות נחשפו (בעיקר בשפלת יהודה), מערות מסתור רבות אף הן מתקופת המרד, דומה כי המערכת בהרודיון הייתה שונה מן האחרות בהיותה התקפית בעיקרה ומכל מקום לא שימשה למטרות מסתור בלבד. למרות המאמצים הרבים שהושקעו בהקמת מערכת המנהרות ספק אם הגיעה לכלל שימוש. מרד בר כוכבא דוכא באכזריות והרודיון ננטשה למשך כ–400 שנה.

מנהרה מימי בר כוכבא שנחשפה מתחת לארמון מבצר ההר.

נר מימי בר כוכבא שנחשף בתוך מערכת המנהרות בהרודיון.

מטבע מימי מרד בר כוכבא.

הרודיון בתקופה הביזנטית

התקופה הביזנטית בארץ ישראל, החל משלהי המאה הרביעית לספירה ועד לכיבוש הערבי במחצית המאה השביעית, ידועה כתקופה של שגשוג. בתקופה זו נבנו במדבר יהודה מנזרים רבים כמו מר-ג'ורס בנחל פרת (ואדי קלט) ומנזר מר-סבא הנודע, בסמוך לנחל קדרון. ארמון מבצר ההר ובעיקר הרודיון התחתית, היוו תשתית מצויינת להתיישבות בקנה מידה גדול. התושבים החדשים פינו מבנים רבים מן ההריסות, התיישבו בתוכם וגם בנו בניינים חדשים רבים. (חלק מאבני הבנייה הנפולות שימשו גם לתעשיית סיד).

שלוש כנסיות בגודל בינוני שנבנו באתר (ונחשפו במהלך החפירות) מעידות על גודלו של הישוב שהיה כאן והחיים התוססים שהתנהלו בו. כנסיה רביעית, זעירה, נחשפה על ההר עצמו אשר ייתכן ושימש למגורי קבוצת נזירים.

פרק זמן קצר לאחר הכיבוש הערבי ננטשה הרודיון ורק זכר עקיף לשמה ניתן לזהות בשם "ג'בל פורידיס", כפי שמכונה ההר עד היום בפי תושבי הסביבה. במחצית המאה העשרים לספירה, מכל מקום, התיישבו כאן במגורי קבע כמה משפחות בדואיות משבט התעמרה (הידוע בחלקו הפעיל בגילוי מגילות מדבר יהודה).

מדליון ובתוכו אריה, חלק מרצפת הפסיפס של הכנסייה המזרחית בהרודיון התחתית.

כנסייה מן התקופה הביזנטית (הכנסייה הצפונית), שנחשפה בהרודיון התחתית.

תיאורו של האתר

את תיאורה של הרודיון נתחיל בתיאורו של ההר האוצר בתוכו מבנה מרשים ויוצא דופן.-- ארמון מבצר ההר. ההר מהווה נקודת תצפית מעולה לא רק על סביבותיה של הרודיון, אלא גם על חלקו האחר של האתר, הרודיון התחתית, שכמו מונחת על כף ידו של הצופה. מן ההר ניתן לצפות על חלקים של ירושלים, על הר הזיתים והר הצופים עם מגדליהם השונים, על בית לחם ושכנותיה, על תקוע הישנה והחדשה, על ואדי חריטון הנודע ובצידו הישוב החדש נוקדים, על מדבר יהודה, על ים המלח ועל הרי מואב.
ההר הוכרז כגן לאומי בשנת 1968 ומאז ביקרו בו תיירים רבים. בשנת 1985 צורפה הרודיון התחתית לגן הלאומי המצוי כיום במסגרת הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומים.

ארמון מבצר ההר, כפי שנראה מתוך הרודיון התחתית.

ארמון מבצר ההר

בכל אמת מידה, ארמון מבצר ההר הינו מיוחדבמינו. חלק מן המבנה הינו הר מלאכותי הסובב בניין עגול, ליבו של המבנה המורכב. ההר המלאכותי כיסה לא רק את חלקו התחתון של הבניין העגול אלא חלק מן המדרונות הטבעיים של הגבעה שקדמה להקמת ארמון המבצר.
אנו נתאר תחילה שמונה יחידות המרכיבות יחדיו את המבנה העגול ולאחר מכן ננסה לתאר כיצד נראה היה הבניין בעבר, בימיו של הורדוס, בניין שנועד לא רק לשמש כארמון וכמבצר אלא גם כמונומנט וכיד לשמו של המלך.

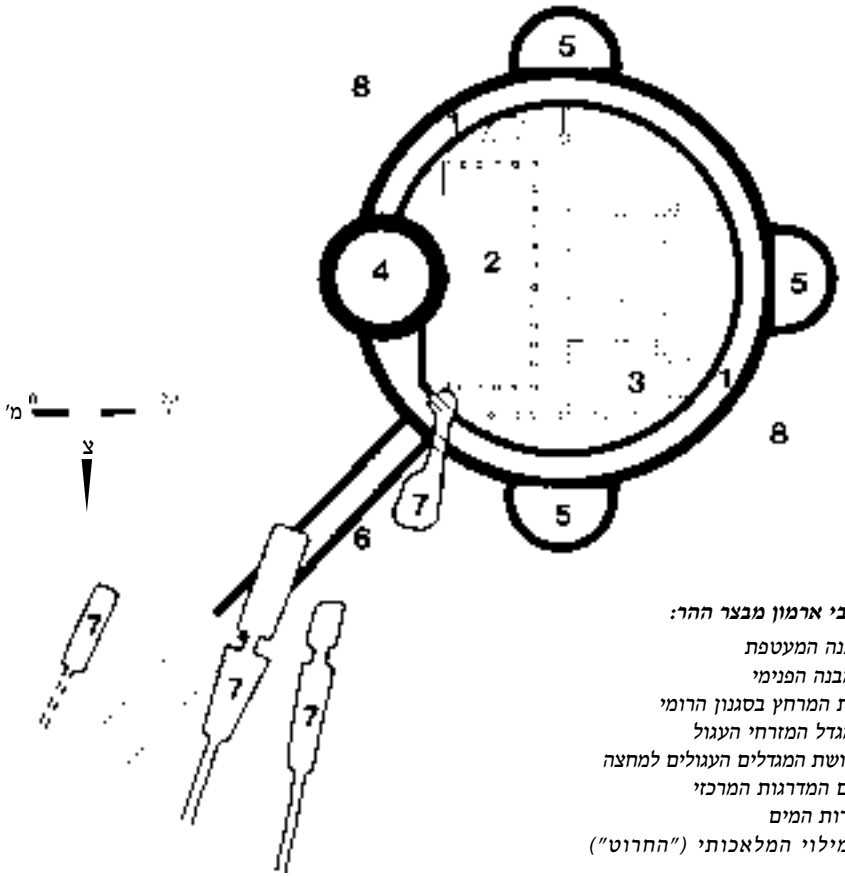

מרכיבי ארמון מבצר ההר:

1. מבנה המעטפת
2. המבנה הפנימי
3. בית המרחץ בסגנון הרומי
4. המגדל המזרחי העגול
5. שלושת המגדלים העגולים למחצה
6. גרם המדרגות המרכזי
7. בורות המים
8. המילוי המלאכותי ("החרוט")

מראה ארמון מבצר ההר, במבט לדרום מזרח. (שים לב לגבעה משמאל שחלקה העליון יושר באופן מלאכותי.)

משמאל: חלק מתוך מבנה המעטפת שנחשף בחפירות. מימין: המגדל המזרחי העגול. ברקע התמונה, החצר הפריסטילית במבט למזרח.

1. מבנה המעטפת

הבניין העגול תחום על ידי שני קירות עגוליםהמהווים יחדיו את מבנה המעטפת. קוטרו של הקיר החיצוני והעבה מבין השניים היה 63 מטר. פני הקיר הפנימי היו במרחק 3.5 מטר מן הפנים החיצוניים של המעטפת וקוטרו היה, על כן, 56 מטר בלבד.

שני קירות אלו שרדו עד כדי 10 ו–15 מטר מעל למפלס קומת הקרקע של הבניין, מידות שקולות לשתיים עד שלוש קומות (כ 5 מטר גובה כל קומה). החלל שבין שני הקירות, המלא כיום במפולות, היה מחולק בעבר לקומות על ידי תקרות שהונחו על קורות עץ. היקף כל אחת מן הקומות הללו, מעין פרוזדורים ששימשו לא רק למעבר אלא גם לאחסנה, הגיע לכדי 155 מטר ! מן הפרוזדורים ניתן היה להגיע אל שלושת המגדלים העגולים למחצה, כמו גם אל הקומות התחתונות של המגדל העגול (וראה להלן).

מתחת למפלס קומת הקרקע של הבניין התקיימו בתוך מבנה המעטפת שני פרוזדורים נוספים, בפועל מרתפים, המכוסים עד עצם היום הזה בקמרונות אבן. (נציין כי את רצפתו של התחתון מבין השניים מהווה הסלע הטבעי).

מרביתו של מבנה המעטפת ששרד עדין לא נחשף. הקטע היחיד, בפועל, שנחשף בין שני קירות המעטפת מצוי בצפון המבנה וכאן יכול המבקר להתרשם ממבנה המעטפת. בקטעים אחרים, בהם המעטפת עדין מלאה במפולות, ניתן להבחין בפתחים המצויים בקיר הפנימי (מאחורי הטרקלין, לדוגמה).

הכניסה הראשית אל הארמון המבוצר הייתה משולבת במבנה המעטפת. נציין עם זאת כי עדין לא אותר גרם המדרגות שעלה אל כל הפרוזדורים שתוארו לעיל. ככל הנראה מצוי גרם זה בצמוד ומצפון למגדל המזרחי העגול.

2. המבנה הפנימי

בתוך מבנה המעטפת, שהייתה מוגנת על ידיהמדרונות התלולים והמגדלים שהקיפו אותה (וראה להלן), נבנה בית מגורים מפואר שנועד ככל הנראה לשימושו הפרטי של המלך ולידידיו הקרובים ביותר.

בין כלל אגפי הארמון בהרודיון רבתי, האגף שעל ההר היה בוודאי האקזוטי מכולם. (מבחינה זו ניתן למצוא דמיון בינו ולבין הארמון הצפוני במצדה).

החלל העגול שבתוכו נבנה אגף הארמון (והנתון בתוך מבנה המעטפת) נחלק לשני חלקים שווים. החלק המערבי כלל את חדרי המגורים והאירוח בעוד והחלק המזרחי הוקדש כולו לחצר פריסטילית, חצר מוקפת עזרות עמודים. חדרי האגף וחצרותיו היו חלקם בגובה של קומה אחת (עם קומה שנייה מעל) וחלקם בגובה כפול.

החצר הפריסטילית הייתה מוקפת בעזרות עמודים משלושה צדדים. בצד הרביעי שולבו בקיר התוחם חצאי עמודים (פילסטרים). עמודי החצר היו בסגנון הקורינתי. חלק מכותרות העמודים ניתן לראות, שלא באתרן, בצד החצר. כותרות דומות נחשפו בארמון הצפוני במצדה ובארמונותיו של הורדוס ביריחו.

אל שני הצדדים הצרים של החצר נפתחו חדרים עגולים למחצה המכונים "אכסדראות". אכסדרה נוספת היתה סמוכה אל החצר, מדרום לבסיס המגדל המזרחי, העגול. חלקה המרכזי של החצר, שהיה פתוח לשמים, שימש כגינת נוי בדומה לחצרות פריסטיל שמוכרות מארמונות יריחו (מן החפירות) ומירושלים (על פי תאור הארמון בידי יוסף בן מתתיהו). נציין כי הכניסה הראשית אל הבניין, ממוקמת בפינה הצפון מזרחית של

החצר הפריסטילית במבט לצפון.

המגדל המזרחי העגול נשקף מתוך החצר הפריסטילית, במבט למזרח.

החצר, מיקום חריג וללא ספק נקבע כתוצאה מאילוצים תכנוניים.

האולם שנועד לקבלת אורחים ולסעודות (הטרקלין) נחשף בדרום מערב האגף. גודלו היה 15 X 10.5 מטר והוא נפתח אל החצר הפריסטילית באמצעות פתח רחב ושני חלונות, אחד מכל צד. במקור לא נכללו באולם כל עמודים ותקרתו נשענה, לכל רוחבו של האולם, על קורות עץ בעלות ממדים נכבדים. הרצפה אמנם נשדדה כולה אך יש עדות לכך

שהיתה כאן רצפת אבן צבעונית בדגמים גאומטריים ("אופוס סקטילה").
את הספסלים המקיפים כיום את האולם משלושה צדדים ואת העמודים המצויים בו יש ליחס למבנה בית הכנסת שאלתרו כאן המורדים בעת המרד הראשון ברומאים. (בתהליך דומה נבנה בית הכנסת של הקנאים במצדה).

מצפון לטרקלין מצויים חדרי השינה של האגף שהוצבו משני צדדי אולם מרכזי דמוי צלב. כאן גם מצויים שרידי הכנסייה הזעירה (קפלה) שבנו הנזירים בתקופה הביזאנטית. מרבית מחדרי ואולמות האגף היו מעוטרים במקורם בציורי קיר בטכניקת הפרסקו. הסגנון היה בעיקרו גאומטרי, בדומה לעיטורי הקירות בשאר ארמונותיו של הורדוס שנחשפו (יריחו, מצדה קיפרוס ועוד).

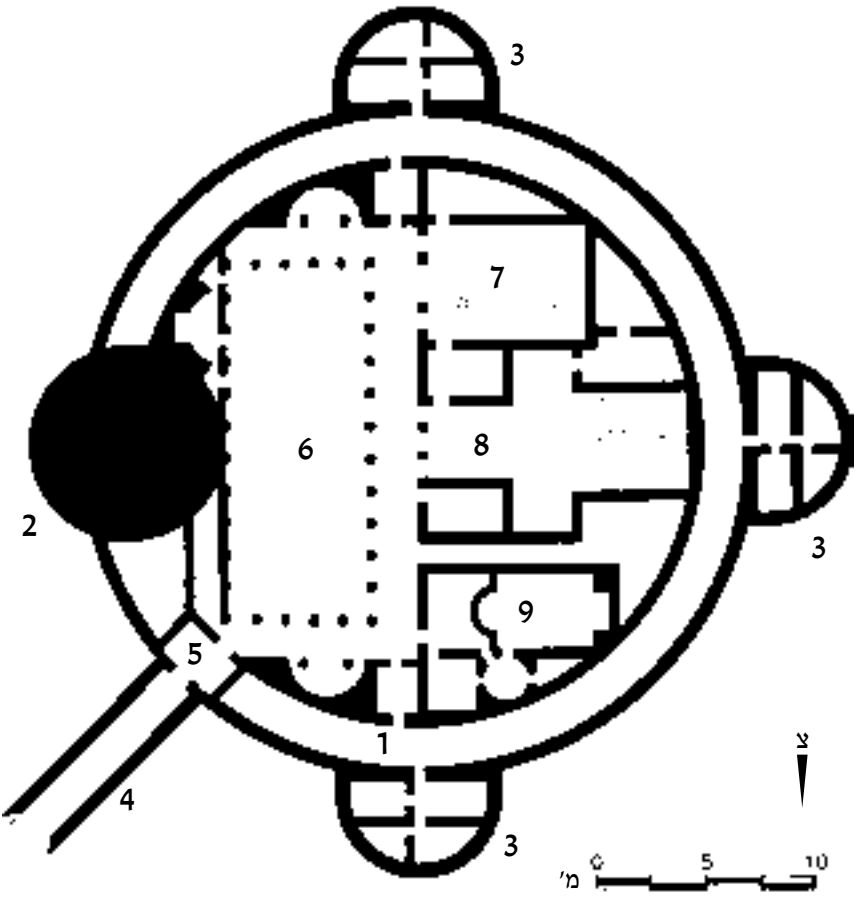

תכנית קומת הקרקע של ארמון מבצר ההר:

1. מבנה המעטפת
2. המגדל המזרחי העגול
3. שלושת המגדלים העגולים למחצה
4. גרם המדרגות המרכזי
5. חדר הכניסה
6. החצר הפריסטילית
7. הטרקלין (בשלב מאוחר: בית הכנסת)
8. אגף חדרי השינה
9. בית המרחץ בסגנון הרומי
10. קפלה מן התקופה הביזאנטית

3. בית המרחץ בסגנון הרומי

בית המרחץ של האגף מצוי מצפון לחדרי השינה. ראוי לציין כי היה זה הורדוס שהנהיג בארץ ישראל את השימוש בבתי מרחץ בסגנון הרומאי. בפועל לא היה ארמון של המלך או אגף של ארמון שלא זכה למתקן כזה, הדומה מאד בדרך תפעולו לסאונה פינית .החדר הגדול ביותר כאן היה החדר החם (קלדריום) שבמקורו היה מכוסה בקמרון. הרצפה הכפולה של החדר החם (היפוקאוסט) נשענה על עמודי אבן. בחדר ניתן להבחין בגומחות (שהיו אופייניות לחדרים חמים) ובתעלות חצובות בקיר ששימשו כארובות. מקום התנור עדין לא נחשף.

החדר הפושר (טפידריום) עגול בצורתו, והוא נשמר כמעט בשלמותו עם כיפת האבן הנאה שלו. במרכז הכיפה, שהיא אולי הקדומה ביותר מסוגה בארץ ישראל, מצוי חלון עגול. ממערב לטפידריום, מאחורי סורג ברזל, מצויה ברכת מים מדורגת ששימשה הן כחדר הקר (פריגידריום) של בית המרחץ והן כמקווה טוהרה. אחד משני חדרים נוספים, המצויים ממזרח לחדר החם והחדר הפושר, שימש בוודאי כחדר הכניסה וההלבשה (אפודיטריום). רצפות חדרי בית המרחץ היו עשויות מפסיפסים וקירות החדרים, כמרבית חדרי האגף, היו מעוטרים בציורי קיר כפי שתוארו לעיל.

חתך משוחזר דרך חדר חם (קלדריום) באופייני לבתי המרחץ בארמונותיו של הורדוס.

החדר החם (קלדריום) בבית המרחץ בעת החפירות. עמודי האבן בקדמת התמונה שימשו לתמיכת הרצפה העליונה של ההיפקאוסט.

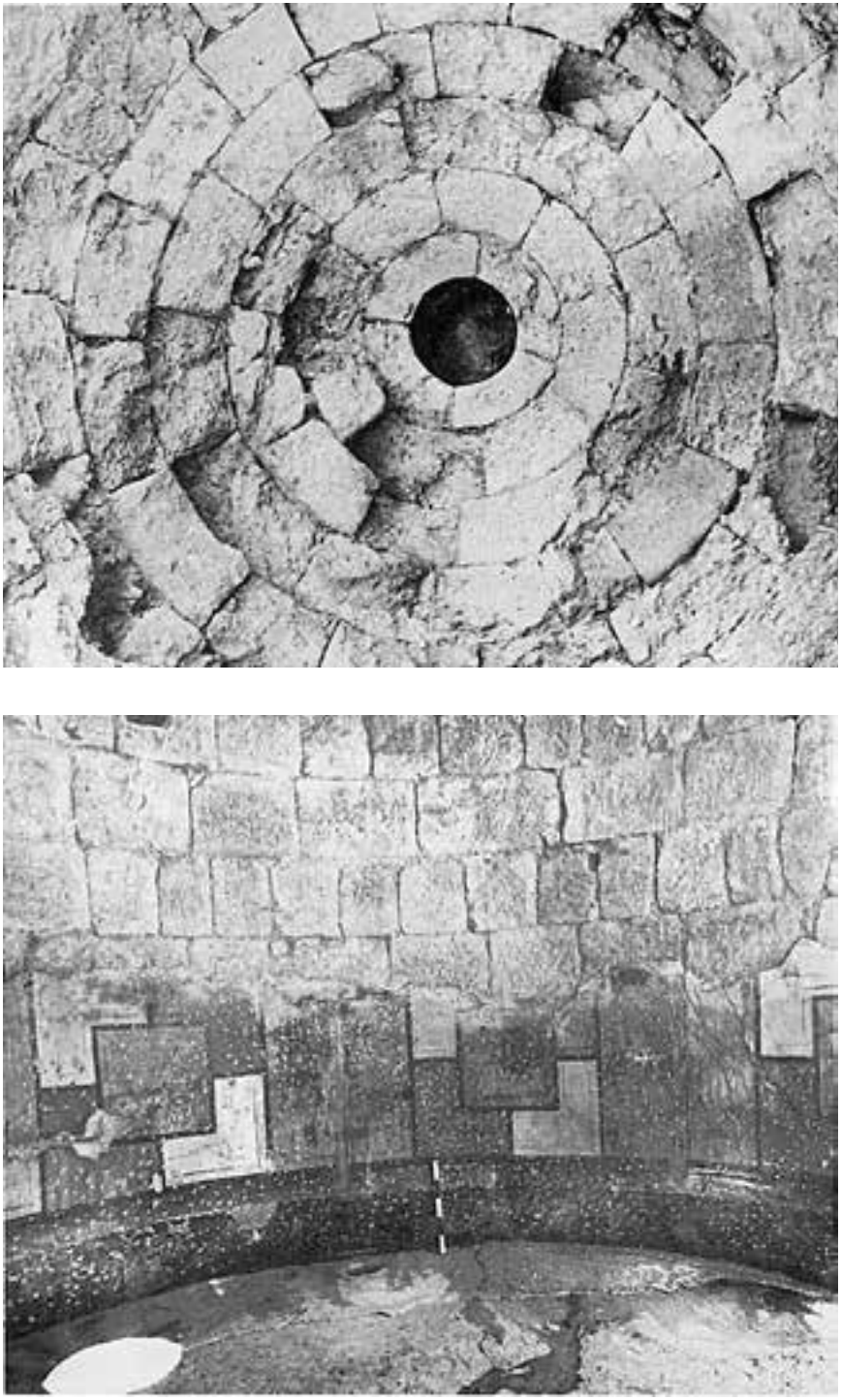

החדר הפושר של בית המרחץ (למעלה, כיפת האבן; למטה, שרידי עיטורי הקירות והרצפה בעת החפירות).

4. המגדל המזרחי העגול

כל מה שנותר כיום מן המגדל המזרחי העגול, שקוטרו 18.3 מטר, הוא מסד ששרד לגובה של כ-16 מטר מעל רצפת החצר הפריסטילית, או כ-20 מטר מעל לסלע האם. מלבד בור מים ושני חדרים זעירים ששימשו כמרתפים, המסד ששרד הוא אטום לחלוטין. יש להניח שחלק מן המפולות הרבות שחופרי ארמון מבצר ההר פינו מן החצר הפריסטילית מקורם בקומות עליונות, שהיו מעל למסד האטום של המגדל.

מסד אטום דומה, שגם הוא נבנה בידיו של הורדוס, מצוי במצודה הסמוכה לשער יפו בירושלים, בכניסה אל העיר העתיקה. מה ששרד שימש כמסד לאחד משלושת המגדלים הנודעים, שאודותם מספר בפרוטרוט יוסף בן מתתיהו. המגדל האחד נקרא פצאל, על שם אחיו של המלך. המגדל השני קרוי היפיקוס, על שם ידידו והשלישי מרים, על שם אשתו החשמונאית. השריד בירושלים מידותיו 22 X 20 מטר וגובהו כ-20 מטר,

שרידי מסדו של מגדל פצאל, אחד מן המגדלים רבי הקומות שהורדוס בנה בירושלים (כיום בתוך המצודה, ליד שער יפו).

וככל הנראה שייך למגדל פצאל שגובהו היה כ-45 מטר, על פי תיאורו של הסופר.

המגדל המזרחי העגול, על רקע המבנה הפנימי של ארמון מבצר ההר, במבט למזרח.

5. שלושת המגדלים העגולים למחצה

שלושת המגדלים העגולים למחצה, המצויים מצפון, מערב ודרום למבנה המעטפת, שרדו כיום לגובה של 10–12 מטר מעל למפלס קומת הקרקע. מגדלים אלו נחלקו לקומות שגובהן זהה לגובה פרוזדורי מבנה המעטפת. כל אחת מן הקומות (חצי עיגול בתכניתה) נחלקה לארבעה חדרים אמנם בתהליך הבנייה נבנו כאן, מלכתחילה, אולמות ללא כל חלוקה פנימית, אך אין לנו ספק בכך שהחלוקה לחדרים נעשתה עוד בימיו של הורדוס (ולא בימי בר כוכבא, כפי ששיערו החופרים). החדרים הרבים שנכללו בשלושת המגדלים שימשו בחלקם למגורי חיילים ומשרתים (ואולי גם לאורחי המלך). מבין שלושת המגדלים רק קטע מן המגדל הצפוני נחשף עד היום. כאן ניתן לראות חלונות שנחסמו לאחר שנשפך המילוי מסביב להר (וראה להלן). יש להניח כי החדרים בקומות התחתונות, שנעדרו חלונות, שימשו בעיקר כמחסנים.

צילום אוויר של ארמון מבצר ההר.

6. גרם המדרגות הראשי

גרם המדרגות הראשי והיחיד שעלה אל הארמון המבוצר מצוי על המדרון הצפוני של ההר. גרם המדרגות היה 6.5 מטר ברוחבו ואורכו היה כ–120 מטר. על פי כתבי יוסף בן מתתיהו היו כאן 200 מדרגות עשויות שייש (אך יש להטיל ספק בכך). המדרגות עצמן נעלמו כולן אך קיר המסד שתמך בהן השתמר ברובו הגדול, לעיתים לגובה של כ–3 מטר. בחלק התחתון היה גרם המדרגות חשוף לשמים ובחלקו העליון נבנו משני צדי המדרגות קירות תמך גבוהים. בקטע זה חדרו המדרגות אל תוך המילוי המלאכותי שעיצב את דמות ההר. בכדי למנוע את לחץ המילוי על קירות תמך אלה נבנתה ביניהם סידרה של קשתות.

חלקו העליון של גרם המדרגות המרכזי. הקשתות תומכות בקירות הצדדיים כנגד לחץ המילוי המלאכותי.

7. בורות המים

רק מספר קטן של בורות מים, בסדר גודל קטן יחסית, נחשפו על ראש ההר (כשלושה). קיבולת בורות אלו בוודאי לא נועדה לספק את כלל תצרוכת המים בימי הקיץ החמים, במיוחד לא בימי מצור; לכך נועדו בורות המים המצויים למרגלות ההר. כאן מוכרים שלושה בורות המצויים, בסמוך לגרם המדרגות הראשי, כ–25 מטר מתחת למפלס קומת הקרקע של הארמון ותכולתם, יחדיו, כ–2500 ממ"ע. המים הגיעו לכאן בעיקר מן הגשמים שירדו על גבי מדרונות ההר. מים נוספים, על פי הצורך, ניתן היה להעלות לכאן מהרודיון התחתית, שנהנתה מאמת המים שבנה הורדוס. הקרבה בין הבורות וגרם המדרגות הראשי איננה מקרית והיא נועדה בוודאי להקל את העלאת המים אל הבניין שבראש ההר. בור מים נוסף ("בור הביניים") מצוי כ–10 מטר מתחת לבניין העילי.
את בור הביניים ניתן היה למלאת באמצעות מים שהועלו בגרם המדרגות, באמצעות

בור המים הגדול ביותר בארמון מבצר ההר המצוי על המדרון הצפון מזרחי שלו.

הכניסה אל אחד מבורות המים שלמרגלות ההר, בתחתית המילוי המלאכותי. שיפוע ראש הקיר מימין מלווה את המדרון התלול של החרוט.

מיכלים (כמו נדות–עור), והוזרמו לתוכו באמצעות משפך. מן הבור נשאבו המים דרך פתח שנחצב בתקרתו, באמצעות חבל ודלי, הישר אל תוך חצר הארמון.

8. המילוי המלאכותי (החרוט)

כמויות אדירות של עפר וחצץ נדרשו לשם הקמת המדרונות התלולים הסובבים את ההר. באמצעות שפיכת מילויים אלו נוצרה דמות החרוט המאפיינת את ההר עד עצם היום הזה. (במקומות מסוימים, לעומת זאת, בהם בלט סלע האם מצורת החרוט, היה צורך בעבודות חציבה). ראשו של המילוי היה כ–15 עד 20 מטר מעל למפלס ראש הגבעה שהיתה כאן בטרם החלה בנייתו של ארמון מבצר ההר. בסיסו של המילוי נמצא כ–40 מטר נמוך יותר, במפלס בו מצויים הפתחים אל בורות המים הגדולים. על מנת שלא יתדרדר המילוי אל תוך פתחי בורות המים נבנו לפניהם פרוזדורים צרים וכוסו בקמרונות. המילוי תרם לא רק ליצירת דמותו המרשימה של החרוט אלא גם לשיפור מערך ההגנה על ההר. חלק מן העפר שנדרש ליצירת החרוט נלקח, ללא ספק מן הגבעה הסמוכה להר, ממזרח, מה שגרם להנמכתה של גבעה זו ולהדגשה חזותית של ההר המלאכותי.

דמותו המקורית של ארמון מבצר ההר

קירות מבנה המעטפת שרדו לגובה של 10–15 מטר מעל לרצפת החצר. (הנקודה הגבוהה ביותר של הקיר החיצוני של מבנה המעטפת השתמרה מדרום למגדל המזרחי העגול; כאן קיימת עדות לשלוש קומות שהתקיימו מעל לרצפת החצר). החלל בין שני הקירות עדין מלא במפולות שמקורן בקומות העליונות של מבנה המעטפת שהתמוטטו. ניתוח אדריכלי שערכנו מצביע על שתי קומות נוספות שהיו מעל השלוש שלהן נותרה עדות באתר. בסך הכל היו כאן להערכתנו 5 קומות שהתנשאו לגובה של 25 מטר מעל למפלס רצפת קומת הקרקע. (או לחליפין 7 קומות מעל למפלס הסלע, אם לוקחים בחשבון את שתי קומות המרתף). המילוי המלאכותי שנשפך סביב המבנה כיסה כשני–שליש ממבנה המעטפת. השליש הנותר, כ–10 מטר גובהו (השקול לשתי קומות), בלט מעל למילוי ושימש בפועל כחומת מגן.

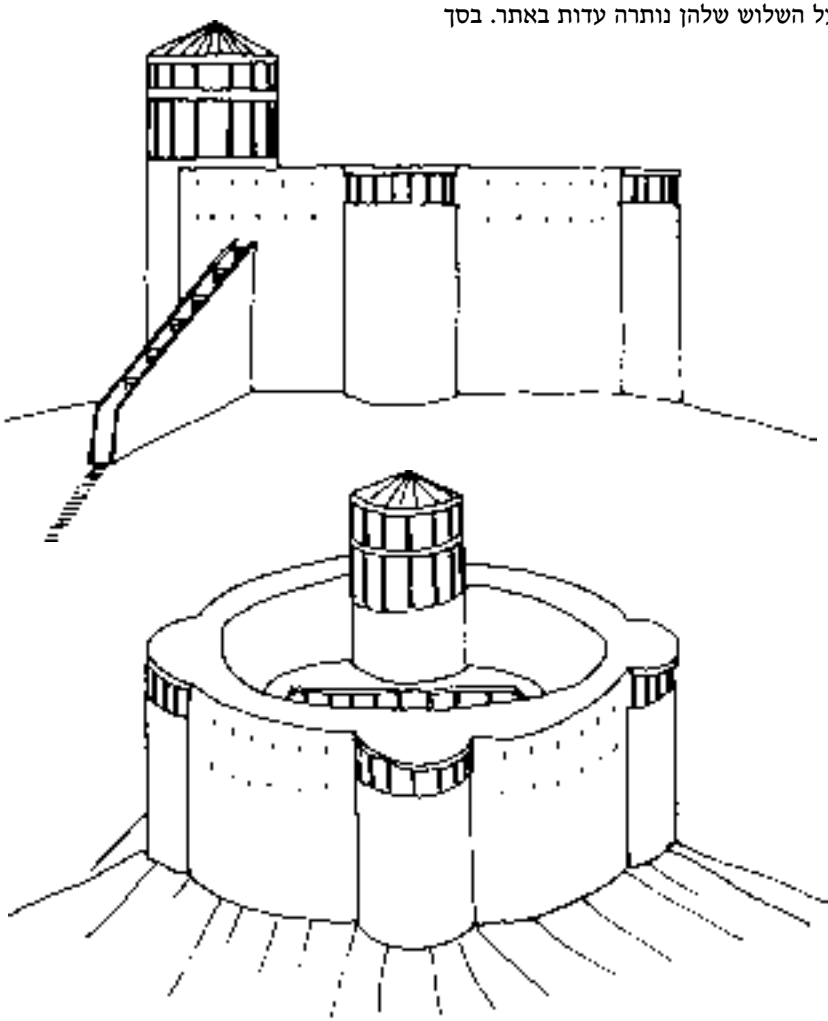

מתווה ארמון מבצר ההר (משוחזר) כפי שנראה בטרם נשפך סביבו המילוי המלאכותי שעיצב את דמות החרוט. (למעלה, במבט לדרום; למטה, במבט למזרח).

שלושת המגדלים רבי הקומות שהורדוס בנה בירושלים (מתוך מודל ירושלים בימי בית שני במלון ארץ הצבי, בירושלים).

המגדל המזרחי העגול היה עוד מרשים יותר בממדיו. יש לשער כי הוא התנשא לגובה של כ–25 מטר מעל למה ששרד כיום, ס"ה כ–45 מטר מעל לסלע האם. מגדל זה משתייך לקבוצה של מגדלים רבי קומות שהוקמו על ידי הורדוס, שהמפורסמים מבניהם היו פצאל, היפיקוס ומרים שתוארו על ידי יוסף בן מתתיהו. על פי תיאור זה כללו שלושה מגדלים אלו חדרי מלכות, בור מים וחדרי מרחץ. אין ספק שאחד ממקורות ההשראה העיקריים לבנייתם היה פארוס, המגדלור הנודע באלכסנדריה, שהיה אחד משבעת פלאי העולם העתיק. המסדים האטומים של כל המגדלים הללו נועדו, קרוב לוודאי, להבטיח את יציבותם בעת רעידות אדמה.

המגדל העגול המזרחי, עשוי היה לשמש כנקודת תצפית ונקודת משמר, אך דומה כי יותר מכל נועד מגדל זה לשמש כמקום מגורים מבודד, או לחליפין כמקום לבילוי, מקום ממנו ניתן ליהנות מן הנוף הסובב ומרוחות קלילות

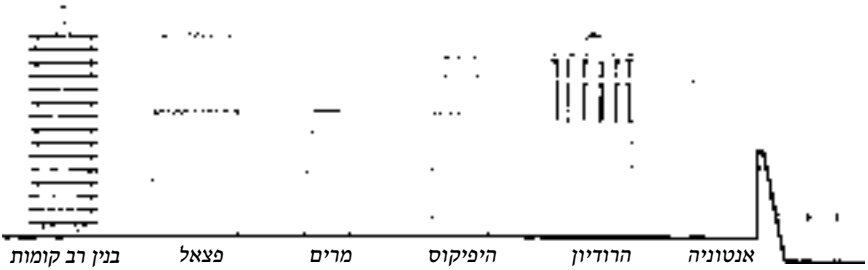

מתווה המגדלים רבי הקומות שנבנו על ידי הורדוס אל מול בניין של היום. מימין לשמאל: המגדל הדרום מזרחי של מצודת האנטוניה, בירושלים; המגדל המזרחי העגול בהרודיון; מגדל היפיקוס; מגדל מרים; מגדל פצאל (שלושת האחרונים בירושלים); בית רב קומות של היום ובו 15 קומות.

בימים חמים, שעה שאל תוך "לוע" הבניין לא חדרה כל רוח.

קשה לקבוע באם התנשאו שלושת המגדלים העגולים למחצה, מעל לראש מבנה המעטפת, או אפילו היו נמוכים מן המעטפת ושימשו כמעין מרפסות. (משום כך בחלק מן השחזורים המופיעים בספר זה המגדלים בולטים מעל למעטפת ובחלק אחר הם נמוכים יותר, עם טור עמודים המקיף אותם ותומך בגג, מעין פרגולה.)

יש לציין כי למרות שהבניין העגול נבנה בעיקרו מאבני גזית, דומה כי קירותיו כולם כוסו בטיח לבן על בסיס סיד האופייני לרבים מבנייניו של הורדוס. מכל מקום, הדעה המקובלת שהבנייה האופיינית לבנייניו של הורדוס היא בנייה באבני גזית גלויות, בטעות יסודה. (ביריחו, לדוגמה, נבנו מרבית קירות ארמונותיו של הורדוס בלבני בוץ שאף הם היו מכוסים באותו הטיח).

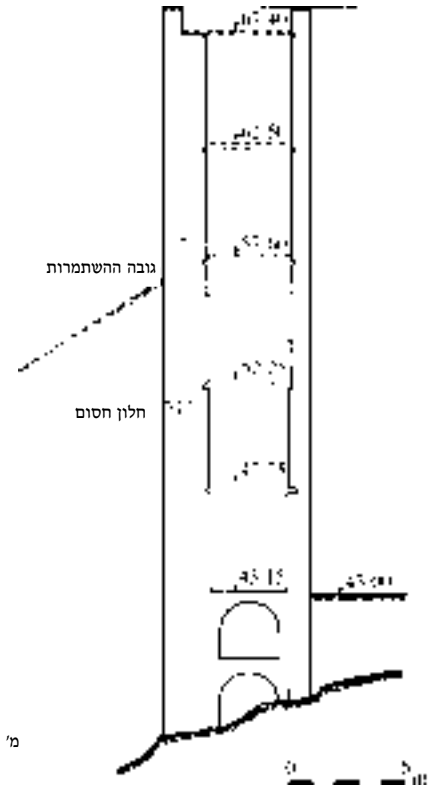

חתך משוחזר של מבנה המעטפת.

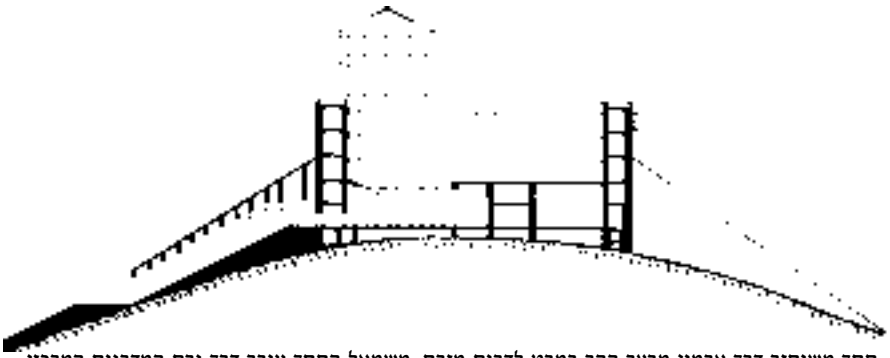

חתך משוחזר דרך ארמון מבצר ההר במבט לדרום מזרח. משמאל החתך עובר דרך גרם המדרגות המרכזי הנתון בחלקו העליון בתוך המילוי המלאכותי.

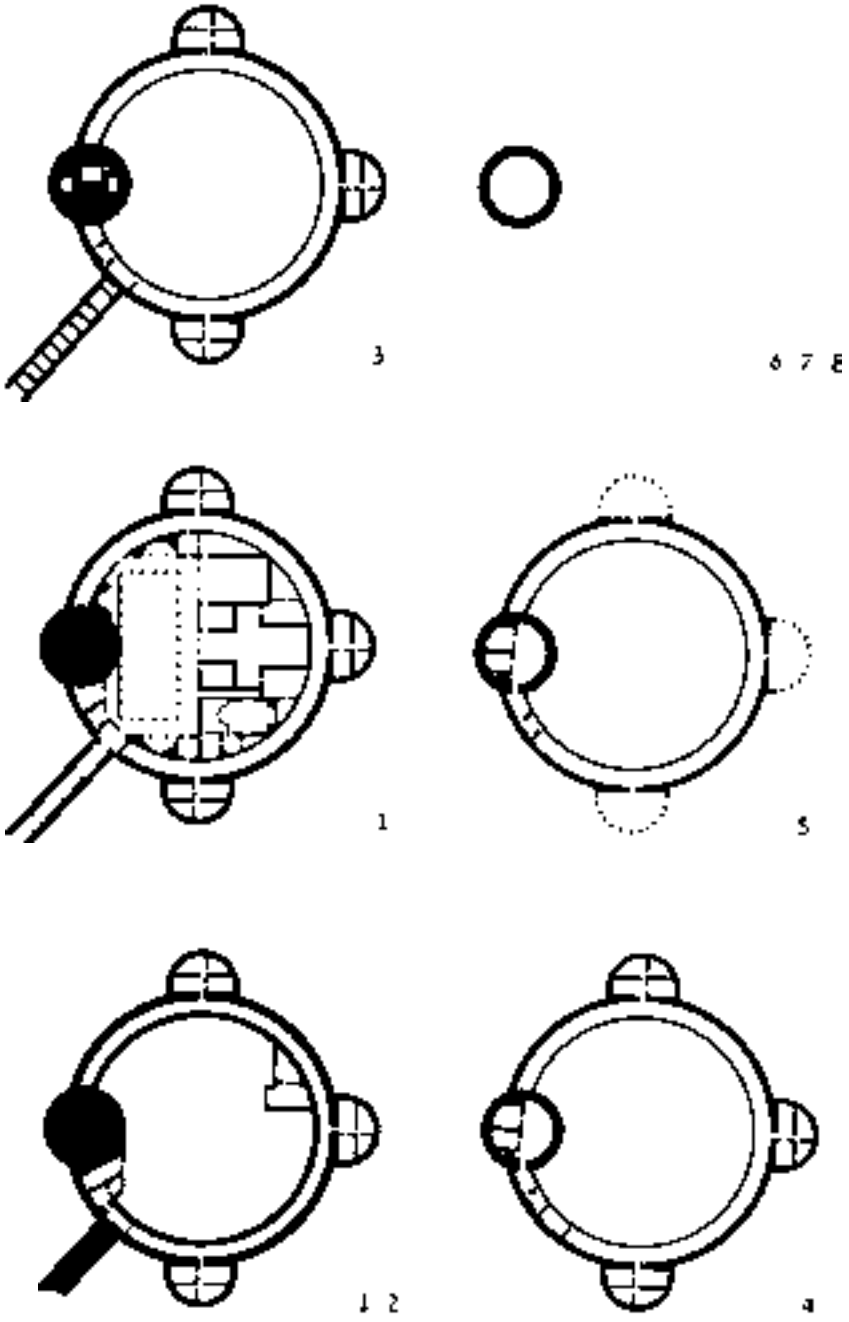

תכניות משוחזרות של מרבית קומות ארמון מבצר ההר (המספרים מציינים את קומות הבניין כאשר מס. 1 מייצג את קומת הקרקע).

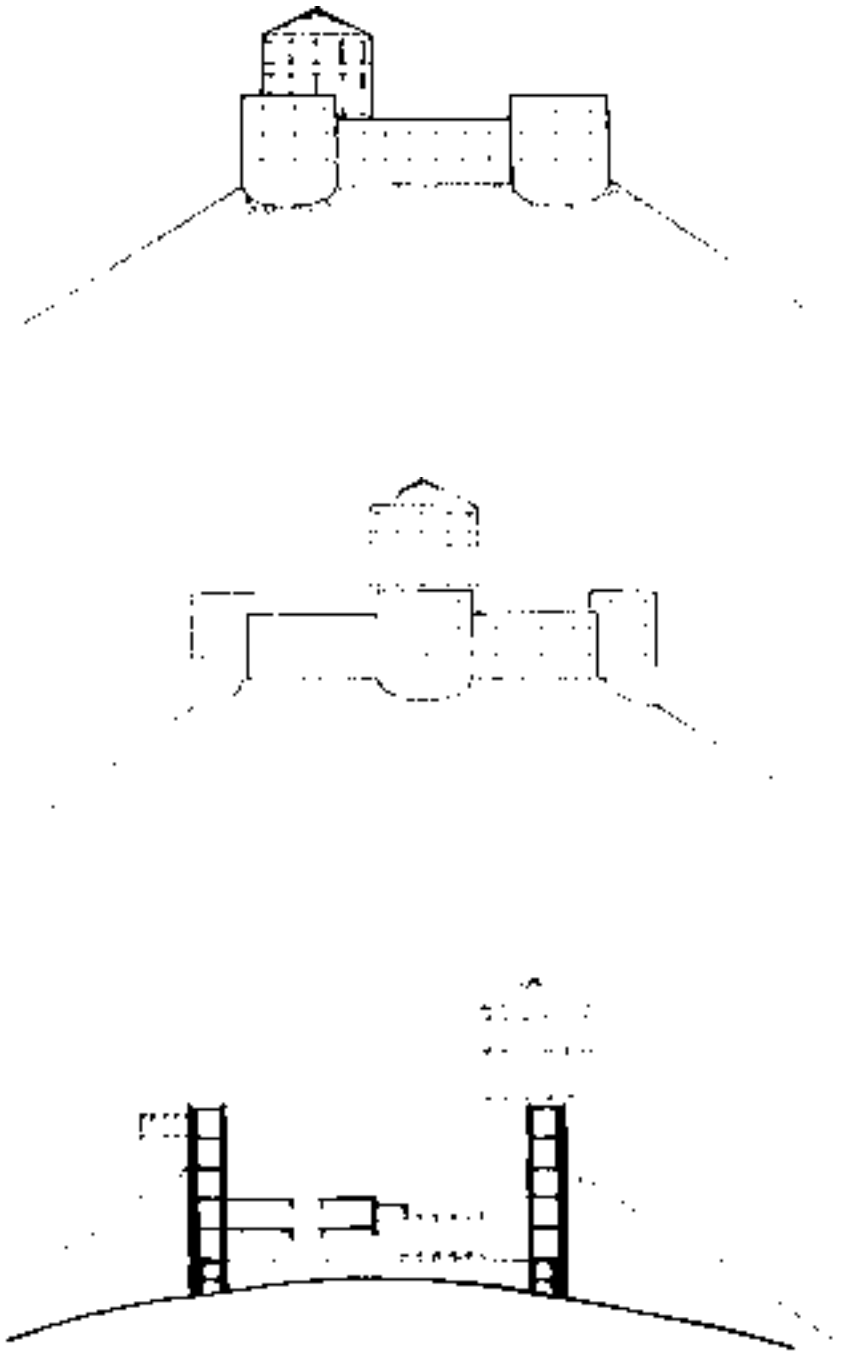

שחזורים של חזיתות ארמון מבצר ההר וחתך דרכו (למעלה, מבט לדרום מזרח; במרכז, מבט למזרח; למטה, חתך במבט כלפי צפון). שתי החזיתות מבטאות שתי אפשרויות בסיסיות לגבי שחזור שלושת המגדלים העגולים למחצה: בשתי החזיתות שלושת המגדלים גבוהים יותר ממבנה המעטפת בעוד ובחתך הן נמוכות יותר (וכמו כן בחתך בעמוד 25).

מקור ההשראה האדריכלית לארמון מבצר ההר

אין כל ספק בכך שהמערך האדריכלי של ארמון מבצר ההר יוצא דופן בעולם ההלניסטי-רומי כולו. כמה מן החוקרים סבורים כי המאוזוליאון (בית הקבר) שבנה אוגוסטוס על גדות נהר הטיבר ברומא היווה את מקור ההשראה לבניין בהרודיון. המאוזוליאון של אוגוסטוס שנבנה בשנת 28 לפני הספירה, לערך, כ 42 שנים לפני מותו, היה מבנה עגול בקוטר של כ-90 מטר עם בסיס גלילי בצורתו. מעליו נשפך מילוי של עפר שכלפי חוץ נראה בצורת חרוט. על גבי מדרונות החרוט נטעו עצים ומעליו ניצב פסלו של אוגוסטוס. האפשרות שהורדוס הלך בעקבות המודל הרומאי, שנועד לקבורה בלבד והקים בניין שנועד למגורים ולבילוי איננה מתקבלת על דעתנו. (גם האפשרות שהורדוס התכוון להפוך את ארמונו זה למקום קבורה, לאחר מותו, איננה סבירה). שילוב אחוזת

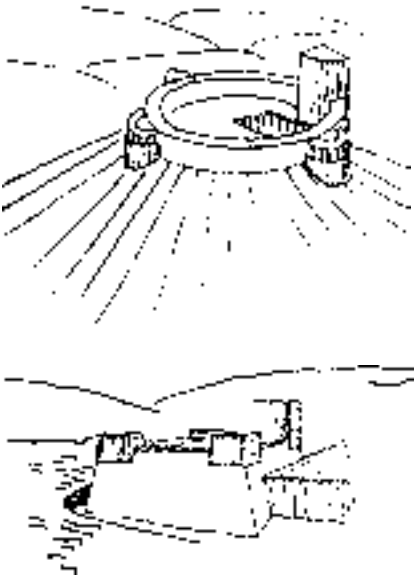

מתווים משוחזרים של ארמון מבצר ההר (למעלה), כנגד האנטוניה (למטה), שניהם ממפעלי הבנייה של הורדוס.

תכנית וחתך משוחזרים של המאוזוליאון של אוגוסטוס ברומא.

קבר בתוך בניין מגורים (מה שעשה הקיסר דיוקלטינוס, במאה הרביעית לספירה, בספליט שביוגוסלביה) עומדת, מכל מקום, בסתירה גמורה לחוקי הדת היהודית.

את מקור ההשראה, לדעתנו, יש לחפש בבניין שנבנה על ידי הורדוס בראשית דרכו -- האנטוניה. אמנם האנטוניה הרוסה לחלוטין אבל עומד לרשותנו תיאורו המפורט של יוסף בן מתתיהו. על פי תיאור זה, בדומה להרודיון, שימשה האנטוניה בעת ובעונה אחת כמבצר וכארמון. באותה המידה היו לאנטוניה 4 מגדלים, אחד בכל פינה, כאשר המגדל האחד גבוהה במידה ניכרת מיתר השלושה. ההבדל המשמעותי היחיד בין שני הבניינים היה הצורה הבסיסית, מלבן או ריבוע בירושלים לעומת העיגול המלא בהרודיון. דומה כי הגבעות הגמלוניות בסביבתה של הרודיון הביאו את המלך ואדריכליו לבנות את ארמון מבצר ההר עגול.

הרודיון התחתית

שלא כמו ארמון מבצר ההר שנבנה כבניין אחד, הרודיון התחתית נבנתה כמכלול של בניינים שהשתרע על שטח של כ-150 דונם. מכלול זה תוכנן כהלכה בעזרת מערכת מסודרת של קווים מקבילים ונצבים על פי מערכת כיווני השמים. למרות שארמון מבצר ההר מצוי במפלס הגבוה בכ-100 מטר מעל הרודיון התחתית, גם הוא תואם את אותה מערכת הכיוונים.

לשם הקמת המכלול של הרודיון התחתית היה צורך לבצע עבודות עפר בקנה מידה גדול ביותר. הבניינים נבנו משני צדי עמק שחלקו העליון, המערבי, מולא כולו בעפר בכדי להקים את מכלול הבריכה - גן נוי שהקיף בריכה גדולת ממדים. מכלול הבריכה היה המבנה המרכזי בהרודיון התחתית.

הרודיון התחתית נהנתה ממימיה של אמת מים ארוכת טווח (אקוודוקט) שהתמשכה לאורך של כ 6 קילומטר, החל ממקורות מים באזור בריכות שלמה והכפר ארטס הסמוך אליהן. נציין כי קטעים רבים מאמת מים זו, הנזכרת על ידי יוסף בן מתתיהו, שרדו באתרם.

הרודיון התחתית כללה אגפי ארמון רבים, בניינים להנאה (כמו בית מרחץ), אגפים משקיים, גני נוי ובוסתנים וכן אזור מגורים לפקידים שניהלו את ענייני המחוז (טופרכיה). אין לראות את המערך שהתקיים כאן כקמפוס מלכותי שבו הארמונות היוו את המרכיב העיקרי ולא ככפר או כעיירה.

להוציא את הארמון הגדול, למרגלות ההר, הרודיון התחתית לא הייתה מורכבת מבניינים בודדים אלא מבניינים שהיו בפועל צמודים זה אל זה, בדומה לבינוי המכונה כיום בשם "דגם שטיח".

להלן נתאר שישה מכלולים ובניינים המהווים, יחדיו, את עיקרה של הרודיון התחתית.

מכלול הבריכה, שבמרכז הרודיון התחתית עם ארמון מבצר ההר ברקע.

צילום אוויר של הרודיון רבתי שצולם בטרם החלו החפירות בהרודיון התחתית.

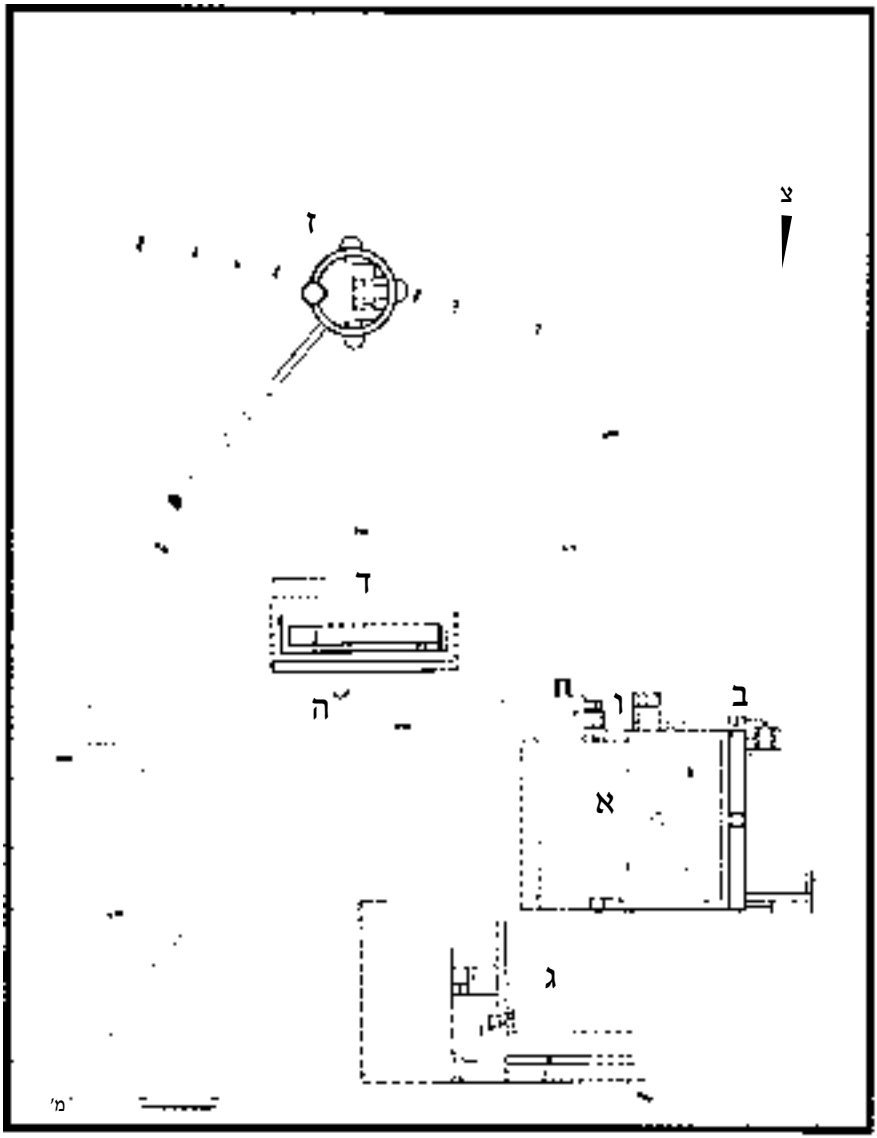

תכנית של הרודיון רבתי:

א.מכלול הבריכה
ב.בית המרחץ המרכזי
ג.האזור הצפוני
ד.הארמון הגדול
ה.המסלול
ו.הבניין המונומנטלי
ז.ארמון מבצר ההר

א. מכלול הבריכה

במרכז מכלול הבריכה נמצאת בריכה מלבנית 70 X 45 מטר גודלה וכ–3 מטר עומקה, בריכה שתכולתה המרבית היתה 10,000 ממ"ע מים. את הבריכה הקיף גן נוי שאורכו 125 מטר ורוחבו 105 מטר. במרכז הבריכה שרדו יסודותיו של מבנה עגול, שהיה בוודאי בדמות תולוס (מבנה עגול מוקף עמודים שמקורו ביוון הקלאסית). לבריכה נועדו מספר תפקידים: שחייה, שייט בסירות קטנות, אגירת מים לצורכי השקיה וכאלמנט מרכזי בעיצוב נוף האתר.

רוחבן של רצועות הגן שהקיפו את הבריכה משלושה עברים היה כ–18 מטר. לעומת זאת, ממזרח, הגיע רוחב רצועת הגן לכדי 60 מטר, רצועה שלשם עיצובה נדרש חומר רב, לצורך מילוי העמק שמתחתיה. קירות תמך חזקים נבנו לתמיכה במילוי זה, מצד דרום ובעיקר ממזרח. הגן עצמו, המשתרע על כ–22 דונם, עוצב ככל הנראה בסגנון שהיה מקובל בגני פאר בעולם הרומי.

מעבר לרצועות הגן שמצפון, מערב ודרום נבנו עזרות עמודים שאורכן הכולל היה 350 מ'! עזרות אלו היו במקורן מעוטרות בשפע של ציורי קיר ועיטורי סטוקו (טיח דקורטיבי תלת מרחבי). העמודים עצמם היו בסגנון היוני. חשוב לציין כי רצפת העזרות היתה גבוהה כ–1.2 מטר מן הגן, מה שאפשר לאלו ששהו בהן ליהנות ממבטים נוחים על פני הגן.

מעבר לגן ולעזרות העמודים, ממערב וממזרח, נבנו אולמות, כל אחד מהם באורך של כ–110 מטר וברוחב של כ–10 מטר. האולם המזרחי הרוס כולו אך הותיר קומת מרתף לכל אורכו. באולם המערבי נותרה עדות לכך שהיה מחולק לאולמות משנה. במרכזו נבנה חדר בצורת מתומן שהיה ממוקם בדיוק מול התולוס שבמרכז הבריכה. אולם זה, שהיה מוקף בפילסטרים ומעוטר בציורי קיר, עשוי היה לשמש כ "חדר כס". ממדי אולמות אלו, ששימשו בוודאי כולם לצורכי אירוח, מדגישים את הפעילות האינטנסיבית שהתרחשה כאן, מדי קיץ. רק קטעי בניינים בודדים נחשפו עד היום מדרום וממערב למכלול הבריכה. הבולט מביניהם הינו בית המרחץ המרכזי.

מבט כללי על מכלול הבריכה, במבט לדרום מערב.

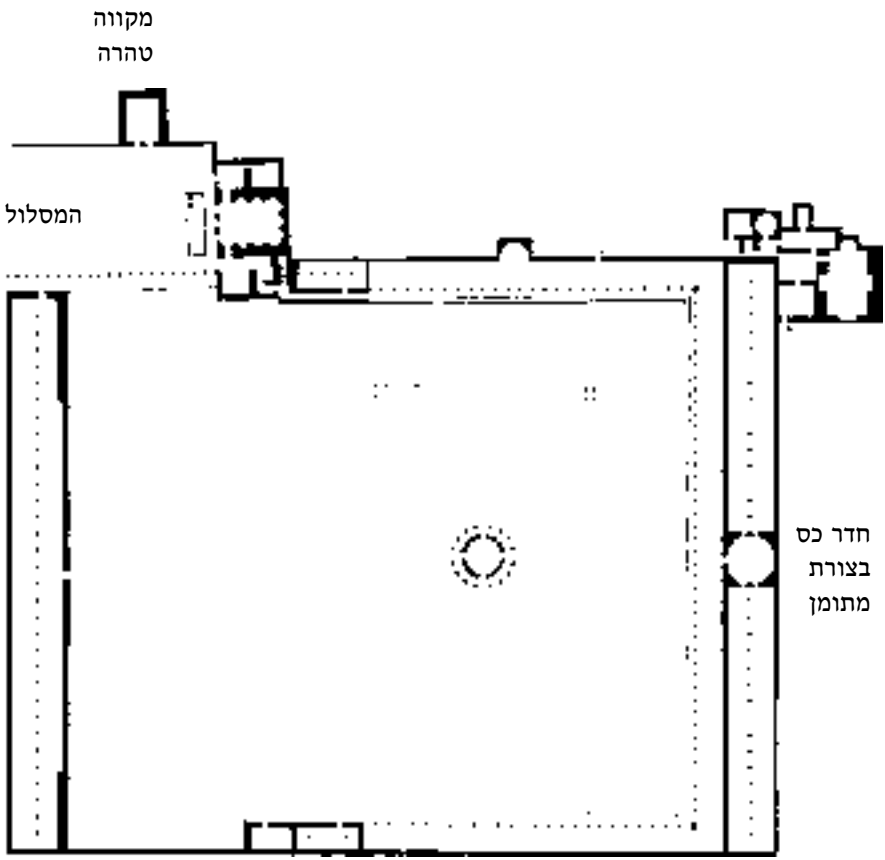

תכנית משוחזרת של מכלול הבריכה עם הבניינים הסמוכים אליו (הבניין המונומנטלי למעלה משמאל ובית המרחץ המרכזי למעלה מימין).

חתך משוחזר דרך מכלול הבריכה, במבט לדרום (משמאל "סכר האדמה").

ב. בית המרחץ המרכזי

בית המרחץ המרכזי של הרודיון התחתית נחשף סמוך לפינה הדרום מערבית של מכלול הבריכה. בדומה למרבית בתי המרחץ שנחשפו בארמונותיו של הורדוס הוא איננו בניין העומד בפני עצמו אלא מבנה המשולב בבניינים הסמוכים אליו.

הכניסה אל בית המרחץ הייתה דרך חצר פריסטילית. מדרום לחצר מצוי חדר הכניסה

חדר ההזעה (לקוניקום), במבט לצפון.

וההלבשה ומעברו חדר מרכזי ששימש ככל הנראה כחדר פושר (טפידריום). מימין לשני החדרים הללו מצוי היה החדר החם (קלדריום) שהוא הגדול מבין החדרים החמים שנחשפו עד כה בארמונותיו של הורדוס -- 8 X 13 מטר גודלו. (במקור הייתה לחדר זה רצפה כפולה ובשל גודלו היה צורך בשני תנורים על מנת לחממו).

מדרום לחדר המרכזי נמצאו שני חדרי מעבר נוספים (שגם הם תפקדו בוודאי כחדרים פושרים). מן האחד, חדר מאורך בצורתו, נכנסו אל החדר הקר ששימש גם כמקווה טוהרה (חדר שכלל בכל שטחו בריכה מדורגת). חדר המעבר השני שימש כמבואה לחדר עגול, אף הוא חדר חם בעל רצפה כפולה. לא מן הנמנע כי חדר זה שימש בפועל כחדר הזעה (לקוניקום).

במרוצת שנות קיומו עבר בית המרחץ שינויים משמעותיים. לא נכנס כאן לכל הפרטים אך נציין כי החדר החם הגדול שינה עתה את

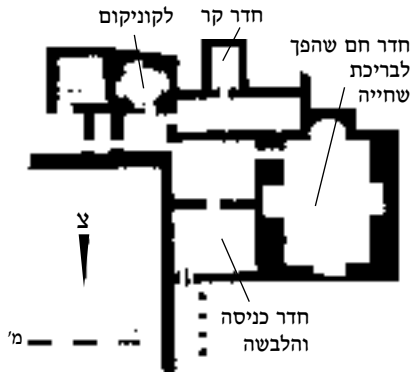

תכניתו של בית המרחץ המרכזי.

דמותו ותפקידו; הרצפה הכפולה פורקה ואל תוך החדר נבנתה עכשיו בריכה לרחצה ושחייה (5 X 10 מטר גודלה). מעניין לציין כי בעוד ושני התנורים המקוריים של החדר החם יצאו מכלל שימוש, חוממו מימי הבריכה בעזרת שני תנורים אחרים, שנבנו במיוחד לשם כך. אין ספק בכך כי בריכה זו נועדה לרחצה ואף

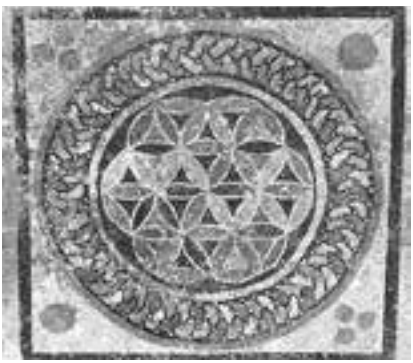

עיטור רצפת פסיפס שנחשפה בבית המרחץ המרכזי בהרודיון התחתית.

שבר מרצפת הפסיפס של חדר ההזעה (לקוניקום).

קטע ממחסן ארוך שנחשף בבניין משקי בדרום מערב הרודיון התחתית, במבט למערב. (האולם נחלק על ידי קירות רוחב שנבנו לאחר רעידת אדמה שארעה במחצית המאה הראשונה לספירה).

לשחייה (למספר אנשים מצומצם) ויתרונה הגדול היה בהיותה מוגנת בפני רוחות קרירות, כך שניתן היה לשחות כאן גם בשעה שהתנאים לא אפשרו שחייה בבריכה הגדולה.

בריכת שחייה נוספת, עגולה בצורתה, כ-7 מטר קוטרה, נחשפה ליד בית המרחץ, ככל הנראה בתוך חצר הכניסה. קשה לקבוע אם בריכה זו הייתה כאן מלכתחילה או שגם היא נתווספה עם השינויים בבניין.

בדומה לבית המרחץ שעל ההר היו גם חדרי בית המרחץ המרכזי מעוטרים ברצפות פסיפס ובציורי קיר ששרדו בחלקם. ממצא יוצא דופן שנחשף כאן הם שברים של אגן ענק משיש שנמצאו פזורים בבית המרחץ ובצידו. האגן היה מעוטר, בין השאר, בדמויות אדם (האל סלינוס). זהו חריג בעולם ההרודיאני, יוצא מן הכלל המעיד על הכלל: "לא תעשה לך כל פסל ותמונה".

ג. האזור הצפוני

אזור זה, המהווה חלק בלתי נפרד מן האתר, לא הוכר על ידי החוקרים הראשונים של הרודיון ורק בזכות צילומי אוויר שעשינו בהם שימוש התברר כי הבינוי ההרודיאני המסודר כולל גם אזור נרחב זה. עד היום נערכו כאן אך ורק בדיקות ארכיאולוגיות מצומצמות.

יוצאת מן הכלל היא כנסייה ביזאנטית, המצויה מעל לשרידים מימי הורדוס ואשר נחפרה בשלמותה. (אחת מבין שלוש הכנסיות שנחשפו בהרודיון התחתית).

נציין במיוחד שני בתי מגורים מימיו של הורדוס שנחפרו רק בחלקם, המצויים משני צדי פרוזדור. כל אחד מהם כלל בית מרחץ קטן, בסגנון הרומאי. דומה כי יש לשייך בניינים אלו לפקידים אשר ניהלו את ענייני המחוז (טופרכיה).

בקצה המערבי של האזור הנדון (בסמוך לצומת ממנה יוצא כביש הגישה אל ההר) נחשפו מספר יחידות של מבני משק. כאן נחשף קטע ממחסן שעל רצפתו נמצאו עשרות קנקני אגירה זהים בצורתם. אולם סמוך שימש ככל הנראה כאורווה. גם אם עד היום לא נתגלתה הכניסה הראשית אל האתר, סביר להניח כי היא הייתה סמוכה למבני משק אלו.

ציור של נרות חרס מן התקופה ההרודיאנית שנתגלו באזור הצפוני.

קנקני אגירה שנחשפו כשהם מרוסקים על רצפת המחסן הארוך באזור הצפוני.

שרידי הארמון הגדול, במבט לדרום מערב.

ד. הארמון הגדול

מבחינת סדר הגודל, המבנה השני בגודלו בהרודיון התחתית, לאחר מכלול הבריכה, הוא הארמון הגדול המצוי מצפון להר ולמרגלותיו. לבניין מלבני זה ציר סימטריה משותף עם הבניין העגול שעל ראש ההר, מה שמעיד על הרמה הגבוהה של התכנון הכולל בהרודיון. אורכו של הבניין היה כ–130 מטר ורוחבו כ–55 מטר. מן הבניין שרדו בפועל אך ורק יסודותיו, זאת, ככל הנראה, כתוצאה משוד אבן אינטנסיבי בתקופה הביזאנטית.

ניתן לחלק את מסד הבניין לשני חלקים. החלק העליון, הדרומי, היה בעיקרו משטח אדמה שפולס ביד אדם. החלק הצפוני היה מורכב ביסודו משני אולמות מרתפיים, ברוחב של כ–5 מטר כל אחד, שנבנו לכל אורכו של הבניין (130 מטר!) וככל הנראה שימשו כמחסנים. אחד משני המחסנים הללו, אם לא שניהם, היה מכוסה במקור בקמרון שעוצב מאבני קשת. (נציין כי תכולת שני המחסנים הללו שווה לכדי שני שליש מתכולת מכלול המחסנים שבנה הורדוס בחלקה צפוני של מצדה).

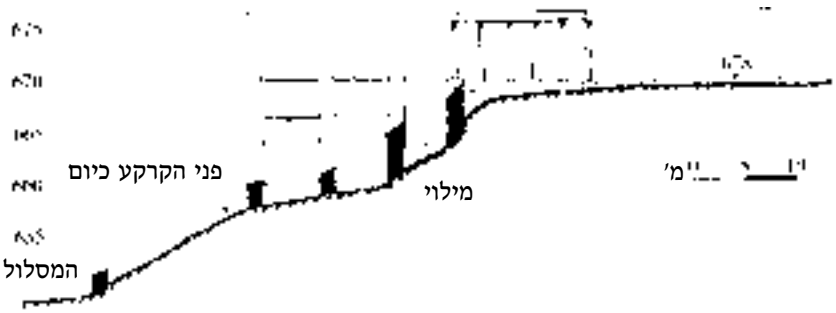

חתך משוחזר דרך הארמון הגדול, במבט למזרח.

מרתף נוסף, שבו נשמר הקמרון המקורי בשלמותו, מצוי בפינתו הדרום מזרחית של מסד הארמון הגדול. מרתף זה שימש עד לאחרונה את התושבים המקומיים כדיר ודומה כי בזכות אולם תת קרקעי זה זכה הבניין כולו להיקרא "האורווה" בידי קונדור וקיצ'נר (וראה להלן).

את תפקידו המקורי של הבניין אנו יכולים לשער בלבד. מידותיו הגדולות ומיקומו הדומיננטי, ונקודות המבט מתוכו על הרודיון התחתית כולה, הביאו אותנו להשערה כי כאן היה אגף הארמון המרכזי של האתר כולו. בבניין זה ניתן היה לארח מספר גדול של אורחים, מה שהיה קשה יותר, ואולי גם לא רצוי, בארמון האינטימי והמבודד שעל פסגת ההר.

המסלול, במבט למזרח.

ה. המסלול

מצפון לארמון הגדול ובמקביל אליו מצוי מסלול ארוך שפולס ביד אדם, כ-350 מטר אורכו וכ-30 מטר רוחבו. (המסלול בולט היטב בתצלום האוויר של האתר (ראה עמוד 30). לשם הקמת מסלול ארוך זה היה צורך בעבודות עפר בהיקף לא קטן ובבניית קירות תמך לכל אורכו. מבחינת אורכו יכול היה מסלול זה לשמש כהיפודרום, אך למסלול מרוצי סוסים ומרכבות יש צורך ברוחב של 50 מטר לכל הפחות ועל כן לא שימש המסלול למטרה זו; למטרות ריצה המסלול ארוך מדי, כמעט כפול מן הנדרש; ומכל מקום, מסלולים למרוצים מקומם בערים ולא במכלולי ארמונות.

סביר להניח כי המסלול הנדון נועד מלכתחילה לשמש בעת ההלוויה של הורדוס. תיאורו הססגוני של יוסף בן מתתיהו את ההלוויה (ראה עמוד 2) מחזק אותנו בהערכה זו. יחד עם זאת, ועד שיתברר סופית מקום הקבר, נמשיך לכנותו בשם ה"מסלול."

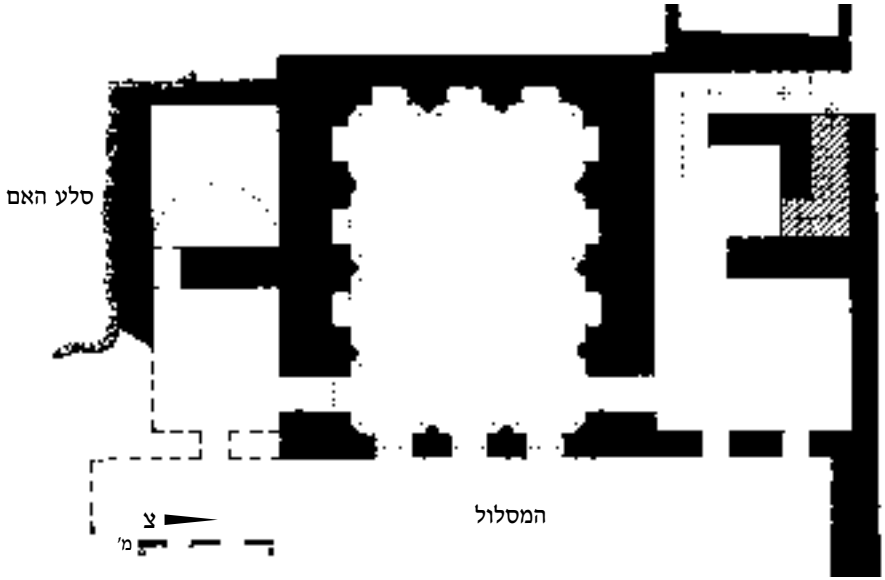

תכנית משוחזרת של הבניין המונומנטלי והחדרים הסמוכים אליו.

ו. הבניין המונומנטלי

העניין הרב שעורר בנו המסלול עם ראשית עבודתנו באתר הביא אותנו לחשיפת מבנה בקצה המערבי של המסלול, בסמוך למכלול הבריכה. מדובר בבניין מלבני, 15 X 14 מטר גודלו, מבנה שכלל אך ורק אולם אחד, 10 X 8 מטר גודלו. האולם, שהיה מוקף בגומחות וביניהן חצאי עמודים (פילסטרים) שהוצבו על פדיסטלים, היה בנוי מאבני גזית גדולות ועובי קירות האורך שלו היה כ–3 מטר. אין ספק כי על גבי קירות אלה היה מונח הקמרון שכיסה במקור את האולם, אך לא מן הנמנע כי הקירות נועדו גם לשאת מבנה נוסף, משהו בדומה לפירמידה המוכרת ממצבת זכריה בנחל קדרון.

שני פתחים רחבים נחשפו אל תוך האולם, מצפון ומדרום, כניסות שכמו השתלבו במערכת הגומחות שהקיפה את האולם. יש מקום לשער כי שלוש כניסות נוספות היו ממזרח, אל מול המסלול, אלא שהקיר המזרחי הרוס לחלוטין. נציין כי הרצפה המקורית של האולם חסרה כולה וגם לא שרד זכר מן הטיח, ובוודאי גם מציורי הקיר, שכיסו את הקירות. מי שמבקר כיום בחורבות האולם מתרשם ממערכת של חריצים שנחצבו אל תוך חצאי העמודים שהקיפו את האולם. יש בכך עדות למערכת מים אשר ככל הנראה הוכנסה לתוכו רק לאחר ימי הורדוס, אולי לשם הפיכתו של האולם לנימפיאון. ממזרח לבניין, בינו ולבין המסלול, מצויים שרידי בריכה צרה וארוכה שנועדה ככל הנראה ליצירת אפקט של השתקפות.

נציין כי מצפון ומדרום לבניין נחשפו חדרים וחצרות זעירות. החדר מצפון שימש כחדר מדרגות שקשר בין המסלול והבניין המונומנטלי ולבין מכלול הבריכה. תפקידו של החדר מדרום לבניין איננו ידוע.

מהותו ותפקידו של הבניין עדין לוטים בערפל. בתחילה דומה היה שהבניין נועד לשמש

כמאוזוליאון של הורדוס, אך לא נמצא כל חיזוק לכך בממצאים. נשקלו אפשרויות אחרות כמו ספריה, מקדש או נימפיאון (כיעוד מקורי של הבניין) אפשרויות שנדחו על ידינו מסיבות שונות. באם יסתבר כי בקרבת הבניין מצוי קברו של הורדוס הרי דומה כי הבניין המונומנטלי נועד במקורו לשמש כטרקלין. טרקלינים רבים מלווים את מצבות הקבורה הרבות של פטרה, בירת הנבטים, ולפחות אחד מהם דומה להפליא לאולם שהיה במרכז הבניין המונומנטלי.

בתקופה הביזנטית פונו ההריסות מתוך הבניין והוא שימש בחלקו למגורים ובחלקו כמאפיה.

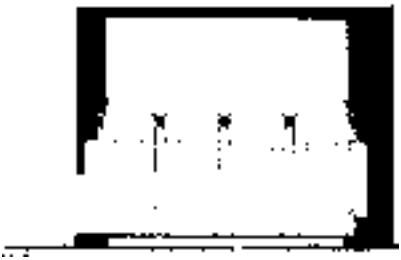

חתכים משוחזרים של הבניין המונומנטלי למעלה, במבט למערב; למטה, במבט לדרום.

הבניין המונומנטלי, במבט למערב.

היכן מקום קברו של המלך הורדוס?

לאחר שהסתיימה חשיפת הבניין המונומנטלי והסתבר שאין לראות בו את המאוזוליאון של המלך הוסבה תשומת לבנו לקבוצה של אבנים מסותתות כהלכה שנמצאו מדרום לבניין המונומנטלי ושהיו שונות משאר האבנים בהן נעשה שימוש בהרודיון רבתי. אבנים אלו (אבן הסיד המוכרת בשם "מיזי") קשות וכבדות יותר מיתר האבנים בהרודיון (שהן בעיקרן מסוג "נארי") והן עובדו עם שוליים חלקים ופנים בולטים קמעה, בדומה לאבנים מימי הורדוס המוכרים היטב מהר הבית וממערת המכפלה בחברון. כמה מן האבנים הללו שנמצאו בסביבות הבניין המונומנטלי מעוטרות בדגמים צמחיים ולאחרות יש עיטור האופייני למערכת של קורות (אנטבלטורה) בסגנון הדורי, אבנים שכללו טריגליפות ומטופות. בעקבות גילוי מכלול אבנים אלו המשכנו לחפור בכיוון דרום, מה שהביא לחשיפת כנסייה ביזאנטית אותה אנו מכנים בשם ה"כנסייה המרכזית". כמעט כל האבנים מהן נבנו קירותיה של הכנסייה היו מסוג האבנים הקשות, אבנים שימשו כאן במה שהארכיאולוגים מכנים "שימוש משני". נציין כי בשום מקום אחר ברחבי הרודיון לא נתגלו אבנים דומות ולהערכתנו מקורן בבניין מונומנטלי שני, מימיו של הורדוס, שחייב היה לעמוד בסמוך לכאן. אופי האבנים, ובעיקר עיטוריהן, תואם מבני קבורה מפוארים מימי הבית השני, בדומה לקבר אם אל-עמד המצוי ליד שכונת רמות-אשכול בירושלים, ששחזורו מובא בעמוד זה.

חוקרים רבים סבורים שאת קברו של הורדוס יש לחפש בארמון מבצר ההר והדמיון לקבר אוגוסטוס מחזק אותם בדעתם. דעתו של המחבר שבניין זה איננו תואם מאוזוליאון כבר הובאה לעיל. להערכתנו קיומו של המסלול, אשר ככל הנראה נועד להלוויתו של הורדוס; גילוי מקווה טוהרה גדול בסמוך לכאן; והימצאות הבניין המונומנטלי ששימש ככל הנראה כטרקלין, כל אלו, יחד עם המונומנט "הנעלם", היוו לדעתנו את מרכיביה של אחוזת הקבר של המלך. כל זאת כמובן באם אכן תמצא כאן בעתיד עדות ברורה לקיומו של חדר הקבר גופו.

* * *

כאן מסתיים תיאורו של האתר כפי שהיה בימיו של הורדוס. להלן נתייחס בקצרה לפעילות שהייתה בהרודיון לאחר ימי הבית השני.

אבני גזית מעוטרות שהיו בשימוש משני בכנסייה המרכזית, בהרודיון התחתית.

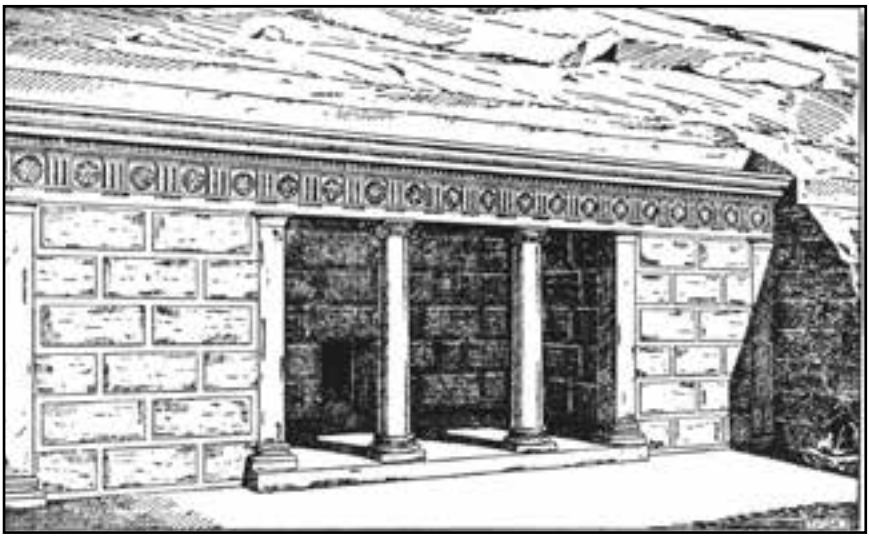

שחזור של מערת הקבר המכונה אום אל-עמד בצפונה של ירושלים (השרטוט על ידי נחמן אביגד).

המערכת התת קרקעית בארמון מבצר ההר, מימי בר כוכבא

במרוצת השנים נחשפה בארמון מבצר ההר מערכת מורכבת של מנהרות אשר בחלקה נסקרה ובחלקה נחפרה. המערכת סמוכה למדרון הצפון מזרחי של ההר. מערכת המנהרות משולבת הן במרתפים המקומרים של מבנה המעטפת, הן בבור הביניים (בור מים המצוי מתחת למבנה המעטפת) והן בבורות המים שבתחתית ההר. נראה כי אלה שחפרו את מערכת המנהרות היו מעונינים להסוות את פעולתם מהצבא הרומי, אשר נגדו התכוונו להילחם. לשם כך שפכו את העפר וגושי הסלע אותם חצבו אל תוך בורות המים

הכניסה הראשית אל מערכת המנהרות מן החצר הפריסטילית.

מבט אופייני אל אחת המנהרות שנחצבה אל תוך סלע האם.

קטע מקמרון המצוי בתחתית מבנה המעטפת ואשר שולב במערכת התת קרקעית.

מימין של הורדוס, במקום להוציאם אל מדרונות ההר. מרבית המנהרות נחצבו בסלע אם רך, אך חלקן נחפרו במילוי המלאכותי שעיצב את דמות החרוט. את הקטעים שנחפרו במילוי צריך היה לייצב והדבר נעשה על ידי מסגרות עץ בצורת האות "ח", טכניקה דומה לעבודה במכרות.

דומה כי הכניסה הראשית אל תוך המערכת התת קרקעית הייתה בחצר הפריסטילית של ארמון מבצר ההר. מכאן ירד גרם מדרגות שנחצב הישר אל תוך בור הביניים. מכאן ירדה מנהרה עם מדרגות עד לשניים מבורות המים המצויים למרגלות ההר. קטע זה של המנהרה נבנה בתוואי של מנהרה צרה ותלולה שנחצבה עוד בימי המרד הראשון של היהודים ברומאים, מנהרה שנועדה לאפשר העלאת מים מן הבורות התחתונים אל פסגת ההר, ללא צורך לצאת אל מחוץ לבניין. שלא כמו המנהרה התלולה מימי המרד הראשון (בה לא ניתן היה לנוע ללא שימוש בחבלים), למנהרה המדורגת מסלול מתפתל, פחות תלול, בגובה אדם, מה שמאפשר תנועה נוחה ומהירה בתוך המנהרה ללא צורך בשימוש בחבלים או סולמות. הבורות התחתונים שימשו לא רק לקליטת פסולת החציבה אלא גם כצומת דרכה ניתן היה להמשיך אל מנהרות נוספות שנחצבו בעת ובעונה אחת, ביניהן מנהרה מרכזית שנחצבה בסלע בקו ישר, כגרם מדרגות, עד לנקודה ממנה התפתחה רשת מנהרות נוספת. אל רשת

זאת קשורות מספר מנהרות משנה המכוונות אל מדרון ההר. קצות מנהרות משנה אלו (רובן עדין חסומות בעפר) היו בוודאי מסוות במקורן, מה שבוודאי אפשר למורדים גיחה מן המערכת, בהפתעה, שעה שיחידת צבא רומי עלתה במדרון ההר.

המערכת התת קרקעית מימי בר כוכבא משקפת את עוז רוחם ותושייתם של לוחמים אלו שקיוו, באמצעות שיטות מתוחכמות, לעמוד בפני הצבא שהיה גדול מהם בעשרת מונים.

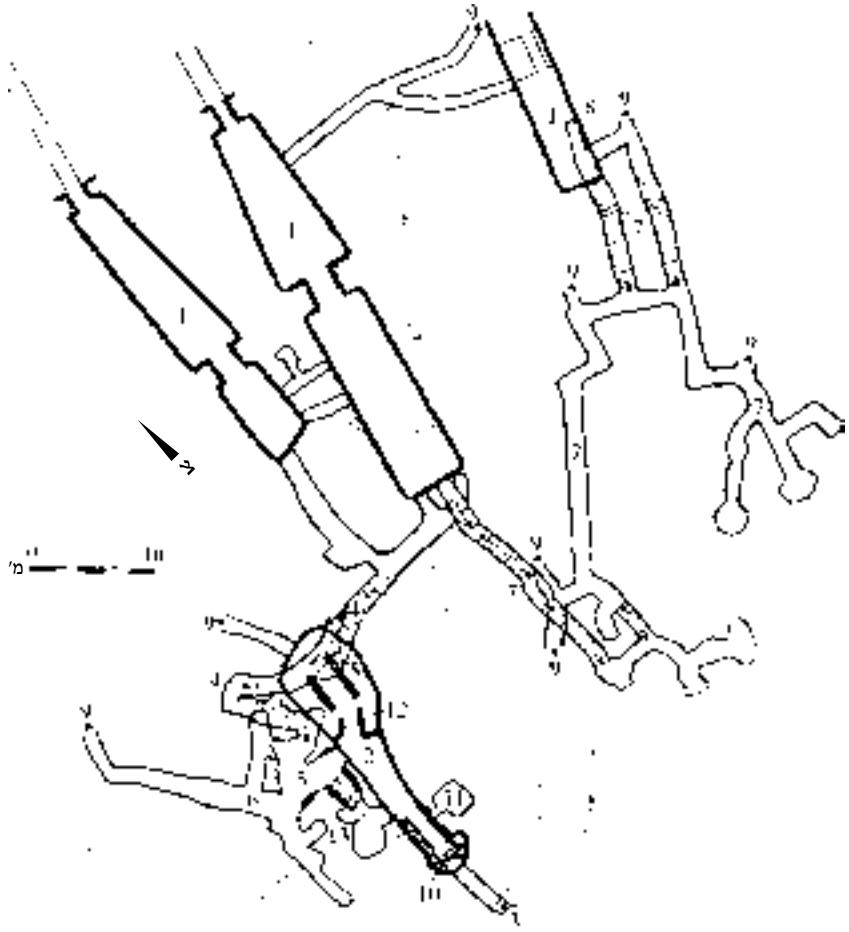

תכנית המערכת התת קרקעית מתחת ארמון מבצר ההר

1. *שלושת בורות המים התחתונים, למרגלות החרוט*
2. *בור הביניים*
3. *הכניסה אל המערכת התת קרקעית, מתוך חצר ארמון מבצר ההר*
4. *המנהרה המרכזית בדרך אל בורות המים התחתונים*
5. *שרידי מנהרה צרה ותלולה*
6. *מערכת מנהרות הפרושה מתחת למדרון הצפוני של ההר*
7. *מערכת המנהרות מתחת למדרון הצפון מזרחי של ההר*
8. *פתח גיחה מקורי מן המנהרות, שנחשף בחפירות*
9. *מנהרות המובילות לפתחי גיחה שעדין לא נחשפו*
10. *פיר דרכו הועלו המים (בימי הורדוס) מבור הביניים אל פסגת ההר*
11. *חדר משמר בכניסה אל מערכת המנהרות*
12. *קירות תמך שנבנו על ידי חוצבי המנהרות*
13. *כניסה אל תוך מערכת המנהרות מתוך הקומה התחתונה, התת קרקעית, של מבנה המעטפת*

הכנסיות שמן התקופה הביזאנטית

בין המבנים הרבים שהתקיימו בהרודיון בתקופה הביזאנטית מצויות שלוש כנסיות שנבנו על גבי חורבות בניינים מימיו של הורדוס. שלושת הכנסיות הן בגודל בינוני, במבנה של בסיליקה עם עזרות בשתי קומות. כולן היו במקורן מכוסות ברצפות פסיפס צבעוניות וכולן כללו אגן הטבלה (בפטיסטריום) שהיה ממוקם בצד הבמה או בחדר צדדי. שלוש הכנסיות נבנו בין המחצית השנייה של המאה החמישית לספירה ולבין המחצית השנייה של המאה השישית. הכנסייה הצפונית מצויה מעל חורבות האגף הצפוני. הכנסייה הוקדשה למיכאל הקדוש כפי שמעידות שלוש הכתובות ששולבו ברצפת הפסיפס שלה. את אולם הכנסייה עצמה הקיף ספסל – אלמנט נדיר בכנסיות. חריג נוסף

כתובת שנחשפה ברצפת חדר הכניסה אל הכנסייה הצפונית.

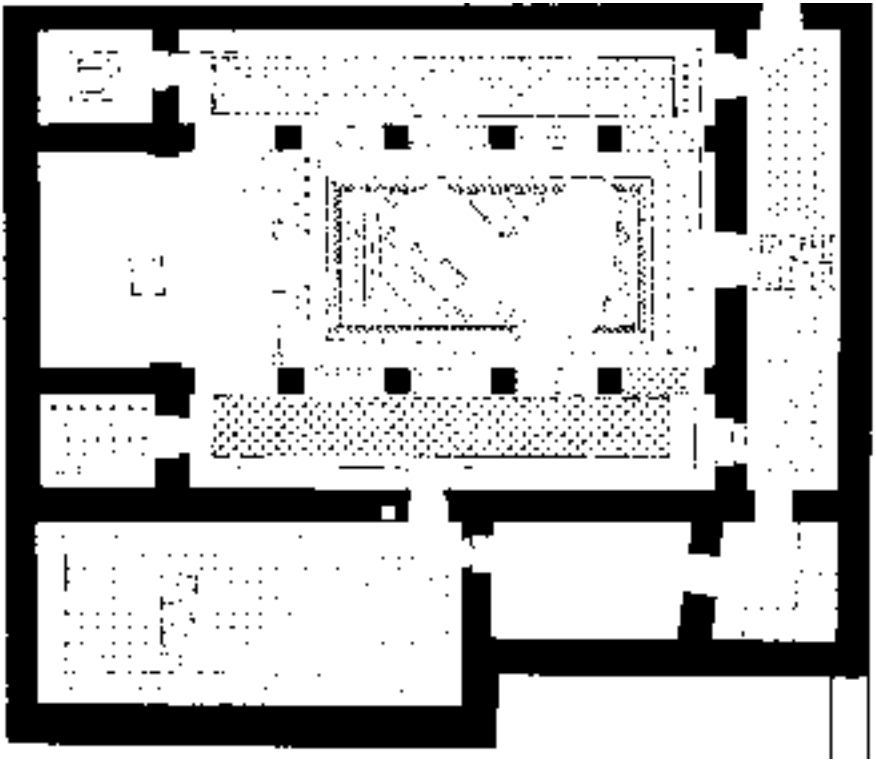

תכנית של הכנסייה הצפונית בהרודיון התחתית.

חתכים משוחזרים של הכנסייה הצפונית (למעלה במבט לצפון ולמטה במבט למזרח).

הוא האקסדרה המרובעת באזור הבמה, בניגוד לאפסיס (המקובל).

הכנסייה המרכזית נבנתה בסמוך לבניין המונומנטלי, וכפי שצוין לעיל נבנתה בעיקרה מאבני מונומנט מימי הורדוס. נציין את אגן ההטבלה שנחשף כאן, העשוי כולו מגוש אבן מונוליתית.

הכנסייה המזרחית נבנתה על חורבות הארמון הגדול, בקצה המזרחי שלו. אמנם מצב ההשתמרות שלו הינו הגרוע מבין שלושת הכנסיות אך השרידים הבודדים של רצפתו מעידים שהיתה היפה מכולן. הרצפה נחלקה על ידי לעיגולים (מדליונים) שבהם שולבו דמויות חיות, כמו בבית הכנסת של מעון-נירים, לדוגמה. מן החיות כאן שרד אריה בלבד.

רק המשך חפירות בקנה מידה גדול עשוי להבהיר מה היה אופייה של הקהילה שישבה כאן בתקופה הביזאנטית. כיום, קשה לקבוע באם חיה כאן קהילה כפרית, קהילה של נזירים, או קהילה אחרת.

הכנסיה המרכזית במבט לדרום מזרח.

מחקרו של האתר

הר ההרודיון כפי שצויר על ידי פוקוקה.

הרודיון נזכרה לראשונה בספר שכתב הנזיר הדומיניקני פליקס פאברי שביקר בארץ הקודש בשנים 1480 ו 1483. פאברי סבר שהחורבות בהן הבחין שייכות למצודה צלבנית וכינה אותם בשם "הר הפרנקים."

התיאור המפורט הראשון של האתר נעשה על ידי חוקר בשם פוקוקה, שביקר כאן בשנת 1738. פוקוקה מזכיר את קיומה של בריכת מים גדולה למרגלות ההר וכן בניין ענק (כנסייה לדבריו) שנמצא בין הבריכה לבין ההר.

את זיהויו הראשון של האתר, כהרודיון, יש לזקוף לזכותו של החוקר האמריקאי הנודע אדוארד רובינסון, שביקר כאן בשנת 1838 וצרף לכתביו תאור קצר של האתר. מבין החוקרים החשובים שסקרו את האתר יש לציין את פליסיאן דה-סוסי, מראשוני הארכאולוגים שפקדו את ארץ הקודש. דה-סוסי ביקר כאן פעמיים, בשנת 1850 ובפעם השנייה 13 שנה לאחר מכן. בעת ביקורו השני החליט החוקר לבדוק את המבנה העגול שבמרכז הבריכה הגדולה שבהרודיון התחתית מתוך השערה כי כאן מצוי קברו של המלך. כל הוכחה לכך לא נמצאה בחפירה המצומצמת שנערכה בתוך המבנה. דה-סוסי ואדריכליו הפיקו תכנית מפורטת ומדויקת למדי, הן של ההר והן של האתר שלמרגלותיו. דעה שונה היתה לחוקר הצרפתי הנודע גיריין שביקר באתר זמן קצר לאחר מכן וסבר שאת הקבר יש לחפש בהר עצמו.

האתר חזר ונסקר בשנים 1873 ו-1881 על ידי צמד החוקרים הבריטים, קונדור וקיצ'נר,

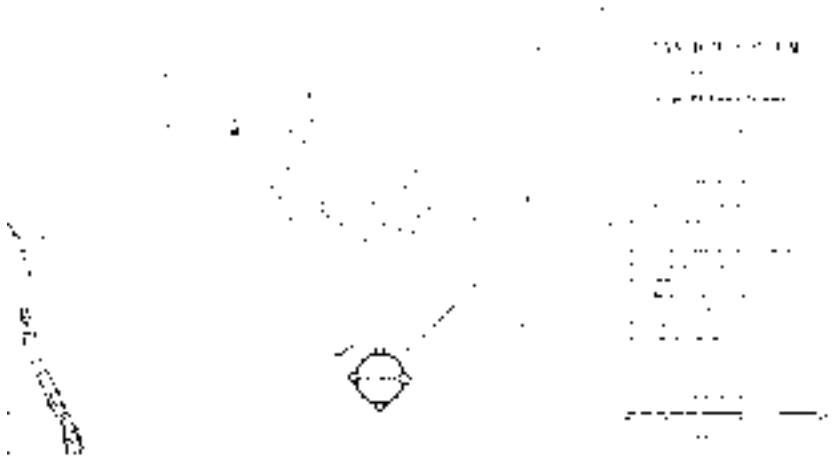

תכנית של הרודיון רבתי כפי ששורטטה על ידי צוותו של דה-סוסי.

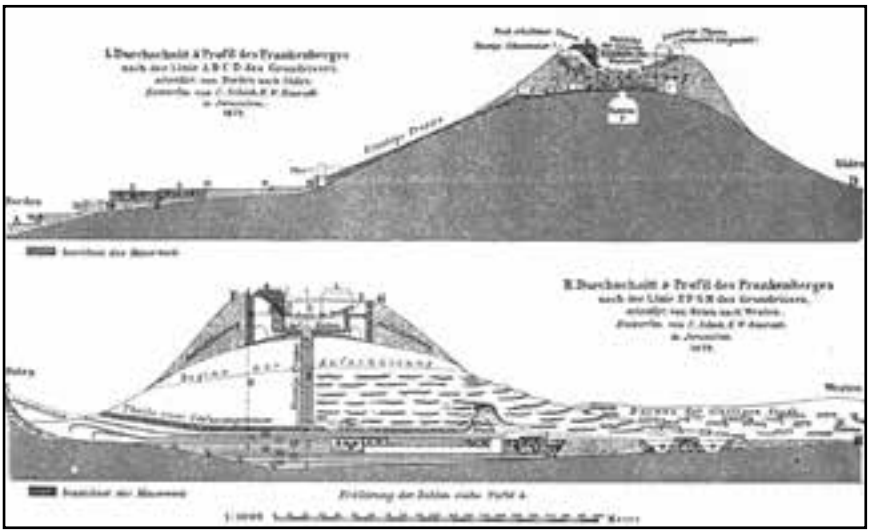

חתכים של ארמון מבצר ההר כפי ששורטטו על ידי קונרד שיק.

שפעלו מטעם הקרן הבריטית למחקר ארץ ישראל. גם חוקרים אלו הפיקו מספר תכניות מפורטות למדי של האתר (ביניהן של שרידי הארמון הגדול בהרודיון התחתית).

החוקר החשוב האחרון שסקר את האתר היה הארכיאולוג-אדריכל קונרד שיק, שחי ופעל שנים רבות בירושלים. (ביתו המכונה "תבור" מצוי ברחוב הנביאים, בירושלים). בשנת 1879 הכין החוקר תכניות מפורטות נוספות של האתר. מתוך שרטוטי הר ההרודיון שהפיק (הכוללים חתך משוער), עולה כי שיק היה הראשון שהבחין ביחס הנכון שבין הבניין לבין ההר המלאכותי, המהווה חלק בלתי נפרד ממנו.

כ-80 שנה חלפו ללא כל פעילות מחקרית בהרודיון, עד לשנת 1962 בה החל האב וירג'ליו קורבו, מטעם המכון הפרנציסקני לחקר המקרא בירושלים, בחפירות באתר. החפירות נמשכו מדי שנה עד לשנת 1967 ובמהלכן נחשף, כמעט במלואו, אגף הארמון המצוי בחלקו הפנימי של ההר.

חפירות נוספות, בקנה מידה מצומצם, נערכו על ההר כשנתיים לאחר מכן, בעת ובעונה אחת עם הכנת האתר לביקורים במסגרת רשות הגנים הלאומיים. עבודה זו נערכה בפיקוחו של הארכיאולוג גדעון פרסטר.

החפירות בהרודיון התחתית החלו בשנת 1972 על ידי המחבר, אהוד נצר (ארכיאולוג ואדריכל), מטעם האוניברסיטה העברית ובשיתוף החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה וקצין המטה לארכיאולוגיה במפקדת יהודה ושומרון. צוות החופרים כלל את רחל בר-נתן, רבקה בירגר, אגון לס, דויד סטייסי. בלימוד וחשיפת מערכת המנהרות בתוך ההר השתתפו שמעון ארזי ובית ספר שדה בכפר עציון. החפירות נמשכו מדי שנה, בהנהלת המחבר, עד לשנת 1987 והתחדשו בשנת 1997, בהשתתפות יעקב קלמן.

עבודות הפיתוח לשם הכשרת הרודיון התחתית לגן לאומי נעשו בהשתתפות הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, החברה הממשלתית לתיירות, הסוכנות היהודית, הקרן הקיימת לישראל, המועצה האזורית כפר עציון והמנהל האזרחי במפקדת יהודה ושומרון.

ביבליוגרפיה נבחרת

א. נצר, *הרודיון*, הוצאת אריאל ירושלים (1980).

ג. פרסטר וא. נצר, "הרודיון",*האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל* (עורך א. שטרן), ירושלים (1992), עמ' 450-460.

א. נצר וש. ארזי, "מנהרות הרודיון",*קדמוניות י"ח*; (תשמ"ה) עמ' 33-38.

E. Robinson and E. Smith, *Biblical Researches in Palestine,* London (1841) pp. 169-174.

F. de Saulcy, *Voyage en Terre Sainte,* Paris (1865), Vol. I, pp. 171-183, Vol. II pp, 332-335.

M.V. Guérin, *Description géographique historique et archéologique de la Palestine*, 3, (Judea), Paris (1868) pp. 122-132.

C. Schick, "Der Frankenberg" *Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins* 3 (1880) pp. 88-99.

C.R. Conder and H.H. Kitchener, *The Survey of Western Palestine* III (Judaea), London (1883) pp. 315, 330-332.

V. Corbo, *"L'Herodion Di Gjebal Fureidis"LIBER ANNUUS* XIII (1963) pp. 219-277.

V. Corbo, *"L'Herodion Di Gjebal Fureidis"LIBER ANNUUS* XVII (1967) pp. 5-121.

G. Foerster "Herodium" *Israel Exploration Journal* 19 (1969), pp. 123-124.

A. Spijkerman, *Herodion,* Catalogo delle Monete, Jerusalem (1972).

E. Testa, *Herodion,* I Graffiti e gli Ostraca, Jerusalem (1972).

A. Segal, "Herodion" *Israel Exploration Journal* 23 (1973) pp. 27-29.

E. Netzer, "Greater Herodium" *QEDEM* 13 (Monographs of the Institute of Archaeology) The Hebrew University of Jerusalem, (1981).

V. Corbo, *Herodion I,* Gli Edifici della Reggia-Fortezza, Jerusalem (1989).

כל השרטוטים בספר זה, אלא אם כן צוין אחרת,
הופקו על ידי המחבר ורובם גם שורטטו בידיו.

כל הצילומים בספר זה הם צולמו על ידי
זאב רדובן, מטעם משלחת החפירות
מלבד: הכריכה, 5, 6, 7, 12, 21 (למטה), 24, 29 ו 32 על ידי אהוד נצר;
18 ו 19 (למטה) על ידי ו. קורבו;
3, 21 (למעלה) ו 30 על ידי פנטומפ ירושלים;
8 (למעלה) על ידי גבי לרון, מטעם משלחת החפירות.

הוצא לאור על ידי משלחת החפירות בהרודיון
©

הזמנות:
פקס 02-5818318

הפקה: דפוס העיר העתיקה, ירושלים